

OSMANLI ARAŐTIRMALARI
XXI

NeŐir Heyeti – Editorial Board

Halil İNALCIK – Nejat GÖYÜNÇ
Heath W. LOWRY – İsmail ERÜNSAL
Klaus KREISER – A. Atilla ŐENTÜRK

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XXI

İstanbul - 2001

Sahibi: ENDERUN KİTABEVİ adına İsmail ÖZDOĞAN

Yazı İşleri Sorumlusu : Nejat GÖYÜNÇ

Basıldığı Yer :Kitap Matbaacılık (212) 5014636

Cilt : Fatih Mücellit (212) 5012823 - 6128671

**Adres :ENDERUN KİTABEVİ , Büyük Reşitpaşa Cad.Yümni İş Merkezi
No: 46 Beyazıt - İstanbul (212) 5286318 Fax: (212) 5286317**

XIX. YÜZYILDA REFORM İHTİYACININ TAŞRADAKİ YANSIMALARINA BİR ÖRNEK: AKÇAABÂD KAZASI

Abdullah SAYDAM

Osmanlı devlet ve toplum düzeninin artık daha köklü ıslahatlara ihtiyaç duyduğu belli oldukça, durumu düzeltmeye yönelik olarak yapılan yenilikler nitelik ve nicelik bakımından değişime uğramaktaydı. Nitekim II. Mahmud döneminde, eskilere nazaran nispeten daha farklı alanlarda da bazı teşebbüslerde bulunduğu bilinmektedir. Yani sadece askerî ve malî alanlar değil; bunların yanı sıra basın, haberleşme, eğitim gibi meselelerde de ülkenin yeni bir yapıya kavuşturulmasına çalışıldığı görülmektedir. Bu sıralarda yapılanların devamı olan Tanzimat reformları ile, alt yapısı meydana getirilmeye gayret edilen daha modern bir takım oluşumlar sağlanmak istendi. Bu çerçevede askere alım şekli, köy ve kaza idaresinin düzeni, vergi tarh ve tevzii usûlleri, yetersiz olmakla birlikte, epeyce iyileştirildi. İşte bu çalışmada bir geçiş dönemi özelliği taşıyan, XIX. yüzyılın ilk yarısında, Trabzon sancağının en önemli kazalarından biri olan Akçaabâd'ın idarî, malî ve sosyal yapısı tespit edilerek reform ihtiyacının hangi boyutlarda olduğu belirlenmeye çalışıldı¹.

Karadeniz kıyısında, Trabzon şehrinin 15 km kadar batısında yer alan Akçaabâd, XIX. yüzyılda bugünkü Vakfıkebir, Çarşıbaşı, Beşikdüzü ve Şalpazarı ilçelerini, hatta Trabzon merkez ilçeye bağlı bazı köyleri de kapsayan, sancağın büyük kazalarından biri idi. Limanı, kalabalık nüfusu, mısır, tütün, çeşitli sebze ve meyve tarımı, hayvancılık ve balıkçılığın yanı sıra ticaretin nispeten canlı olduğu

¹ Çalışmamızın esas kaynağını Akçaabâd Şer'îye Mahkemesine ait olan ve Trabzon Şer'îye Sicilleri olarak kayıtlara geçen 1953 ve 1974 numaralı siciller oluşturmaktadır. 1953 numaralı sicilde 1235-1243, 1249-1250; 1974 numaralı sicilde 1262-1268, 1271 yıllarına ait karar ve bilgiler yer almaktadır.

yerleşim yerlerindendi. Şehrin hinterlandı oldukça geniş olup güney - kuzey istikametinde akan derelerin oluşturduğu vadilere kurulu çok sayıda köy bulunmaktaydı. Köylerin çoğunlukla sahil ve sahile yakın iç bölgelerde yoğunlaştıkları görülmektedir ki, bunun tarım alanlarının kısmen geniş ve verimli olması, ulaşım kolaylığı gibi sebeplerle doğrudan bağlantısı vardır.

İncelediğimiz tarihlere ait resmî belgelerde kazanın ismi, "Kaza-yı Akçaabâd maa Yomra (Yemura)" olarak geçmektedir. Pulathâne ve Vakfikebir adıyla iki nahiyeden müteşekkildi. Bununla birlikte bazı vergi kayıtlarında ve 1848 yılına ait bir kaza meclisi mazbatasında Nefs-i Pulathâne'den başka Ayagorgor, İskefiye (Çarşıbaşı), Şarlı ve Oğuz nahiyelerinden de söz edilmektedir². Ayrıca Tanzimat'ın uygulanmasından önce buraların birer "âyan" tarafından idare edildiği kayıtlı ise de, buradaki "nahiye" tabiri ile bilinen anlamda bir idarî birimin değil de, muhtemelen "merkezî köy" kavramının kastedildiği anlaşılmaktadır³. Akçaabâd kazasına isabet eden tekâlif-i örfiyenin öncelikle Pulathâne ile Vakfikebir arasında taksim edilmesi de bunu göstermektedir. 1848 yılında Akçaabâd'ın, merkez kasaba hariç olmak üzere toplam 181 köyü mevcuttu. Kaza merkezi olan Pulathâne kasabasının "Nefs-i Pulathâne, Golonos ve Dürbide" adlı üç mahallesi vardı⁴.

Tanzimat'ın uygulanmasından önceki yıllarda, Trabzon'un Osmanlı memleketlerinin başka yerlerine nazaran farklı bir yönetim biçimine sahip olduğu görülmektedir. Uygulamaya göre köylerin birkaç tanesi mahallî hanedanlardan

² *Trabzon Şer'îye Sicilleri (TŞS)*, 1974, s.40/b-43/a (21 Şevval 1264 / 20 Eylül 1848) tarihli kaza meclisi mazbatası.

³ Meselâ bir avâız ve bedel-i nüzül listesinde "İskefiye Âyanı Sakazâde Mustafa Ağa, Şarlı Âyanı Uzunzâde Mehmed Ağa'dan söz edilmekte ise de, aynı listede nahiye olarak adlandırılmayan veya başındaki şahıstan "âyan" diye söz edilmeyen, fakat bağımsız biri tarafından idare edilen başka köy grupları da bulunmaktadır. *TŞS*, 1953, s.45/b-46/a. Osmanlılarda kazadan küçük idarî birim olarak nahiyenin kuruluşu; XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki vilayet reformları sırasında söz konusu olabilirdi. İlber Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, İstanbul, 1985, s.92.

⁴ *TŞS*, 1974, s.40/b-43/a. Bu köylerin isimleri için bkz. Tablo-12. Söz konusu mazbatada köy toplamı olarak 189 sayısı verilmekte ise de, incelendiğinde görülecektir ki, bu sayıya Nefs-i Pulathâne'nin merkez mahalleleri dahil edildiği gibi, bazı köylerdeki Müslüman ve reaya da ayrı ayrı zikredilmiştir. Halbuki bunlar ayrı köyler halinde değil de, belki de ayrı mahalleler biçiminde ikamet etmekteydiler. Öte yandan Müslüman ve zimmî unsurların birlikte yaşadığı başka yerleşim birimlerinde böyle bir ayrımın yapılmadığı görülmektedir. Muhtemelen büyük köylerde böyle bir ayrım yapılmış olmalıdır.

birisinin idaresine bırakılmakta ve bu kişi o köylerin sorumlusu olarak idarî ve malî işlerle ilgilenmekte, vergi tevzi defterlerinde bunların isimleri yer almaktaydı. Köyleri ilgilendiren vergi, askerlik ve benzeri konulardaki emirler ve fermanlar onlara hitaben yazılmaktaydı⁵. Kısacası "ağa" unvanlı bu şahıslar, köyleri hükümet nezdinde temsil etmekteydiler. Ölen ağanın yerine kardeşi veya oğlu geçtiğinde, yahut da iki kardeşten biri azledildiğinde onun idaresindeki köyler diğerine verilebilmekteydi. Meselâ Akçaabâd âyanı Serdar Mehmed Ağa azledildiğinde köyleri muhtemelen kardeşi olan ve âyanlığa tayin edilen Serdar Mustafa Ağa'nın uhdesine verilmişti. Bir misâl olmak üzere Akçaabâd kazasına bağlı Pulathâne nahiyesinin köylerini idare eden ağaların listesi ve hakim oldukları köyler Tablo-1'de verilmiştir.

Tablo-1. Pulathâne nahiyesinin köyleri ve ağaları. 15 Rebiyülahir 1236 (20 Ocak 1821).

Ağanın adı	İdaresindeki köyler
Kalcızâde Osman Bey	İle, Suga, Kalciya maa Mağlavita
Serdar Mehmed Ağa	Pulathâne (mahalleleri: Nefs-i Pulathâne, Golonos, Dürbide), Metinkaniya, Cayıra, Muhula, Kalyara, Çaşuda, Fiz, Helvacı, Kalanima, Salari, Satari, Cagera
Serdar Mustafa Ağa	Ahanda, Kalfera, Maçera, Üstürkiya, Geliya, Cavana, Cera, İspandem, Korobi, Tekye-i Lalanik, Gutoz, Gozari, Karciya, Mersin, Vartara
Sakaoğlu Ali Ağa	Koftez, Şole, Çahuri
Hacı Salihzâde Pir Ağa	Sıdıksa, Çal, Kalkiye, Gulaliyoz, İhtemana, Visera, Haçka, Hameni, Mûla, Mucura, Horovi, İsteramlan, Vayton, Hatolita,
Hacı Pehlivanoğulları Mustafa ve Hüseyin Ağa	Vare, Gazoysa, Mimera, Şinik, İbsil, Polita, Canini, Holki
Hacı Salihzâde Mehmed Ağa	İlane, Sera Asur, Fakalenca, Bodamiya, Kaloniya, Kokona, Mayer, Haraka, Simler Karaman, Zezni Ağlanos, Bulabda Horcoro
Abanoszâde Emiş Ağa	Agrit, Oksi, Cankariya, Hohamota, Soğuksu, Mahmat, Kisarna, Halomana, Argaliya,
Abanoszâde Süleyman Ağa	Kireçhâne, Çukurçayır, Büryan ve Baklacılar

Kaynak: TŞS, 1953, s.31/a.

⁵ Bazı misâller için bkz. TŞS, 1958, s.53/a, 67/b, 71/a; 1960, s.44/b; 1962, s.52/a; 1963, s.45/a-b, 48/b-51/a; 1964, s.39/a, 41//b; 1965, s.29/a-b.

1241 (1825 / 1826) yılında Akçaabâd kazasına bağlı bütün köyler şu ağalar tarafından idare edilmekteydi: Kalcızâde Osman Bey, Pulathâne Âyanı Mustafa Ağa, Abanoszâde Mahmud Ağa, Abanoszâde Süleyman Ağa, Hacı Salihzâde Ali Ağa, Hacı Pehlivanzâde Mustafa ve Hüseyin Ağa, Hacı Salihzâde Pir Ağa ve Tufan Ağa, Sakazâde Ali Ağa, Sakazâde Mustafa Ağa, Hacı Fettahzâde Mehmed Ağa, Hacı Fettahzâde İsmail Ağa, Hacı Fettahzâde Memiş Ağa, Dedezâde Süleyman Ağa, Uzunzâde Mehmed Ağa, Bahadırzâdeler Memiş Ağa, Mustafa Ağa ve Süleyman Ağa, Hacı Hasanzâde Genç Ağa, Hacı Hasanzâde Osman Ağa⁶.

Ağalar, yönetimleri mukabilinde vergiden muâf olmakta⁷, "ağalık hakkı" adıyla bir gelir sağlamakta, ayrıca ahalden çeşitli adlar altında birtakım ilave menfaatler sağladıkları gibi kendi işlerini de angarya suretiyle onlara gördürmekteydiler. Zaman zaman ağaların bazı kanunsuz davranışlarından dolayı halkın şikâyetçi olduğu görülmektedir. Meselâ Vakfırkebir'den Hacı Ömeroğlu Hasan b. Mehmed, Fol iskelesinde bulunan arazisini, nahiye ağalarından Hacı Fettahzâde Hasan b. Memiş Ağa'nın zapt ederek üzerine kahve, mağaza ve fırın yaptırdığı iddiası ile mahkemeye başvurmuştur. Meselenin mahkemeye intikali üzerine devreye giren aracılar sayesinde adı geçen ağa, davacıya mağazanın mülkiyetini vermek zorunda kalmış, bu bedel karşılığında arazinin kalan kısmına hakim olmuştur⁸.

Bir başka şikâyet konusunu da İsmail Rahmi Paşa'nın valiliği zamanında toplanan vergi ile ilgili olarak yapılan bir itiraz dolayısıyla yazılan buyrulduan öğrenmekteyiz. Vali tarafından 10 Recep 1263 (24 Haziran 1847) tarihinde dergâh-ı âli kapucubaşlarından Akçaabâd Kaymakamı Hacı Mehmed Ağa ile nâibe yazılan yazıda özetle şöyle denilmektedir: Ahali tarafından verilen dilekçeler üzerine Sakazâde Mehmed Ağa'nın idaresindeki köylere tarh edilen mirî malının muhasebesi marifet-i şer' ve tayin edilen mübâşir marifetiyle kaza mahkemesinde görüldü. Her ne kadar fâhiş ve fazla olarak zimmetinde bir şey çıkmamış ise de, eskiden her tevzide adı geçen ağa, "ağalık" nâmıyla altışar bin kuruştan senede 12.000 kuruş tevzie dahil ettiği, ayrıca kuruşta ikişer para hizmet akçesi aldığı ortaya çıkmıştır. Bu keyfiyet "fukara hakkında gadri

⁶ TŞS, 1953, s.45/b-46/a.

⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ayniyat Defteri, 373, s.161.

⁸ TŞS, 1974, s.20/a.

müstelzim götündüğünden yardım olmak üzere" senede tevzi olunan 12.000 kuruşun 4.000 kuruşu fakirler için af ve tenzil edilerek, her tevzide dörder bin kuruş tahsil olunması ve "hizmet" namıyla kuruşta yalnız bir para alınması uygun görülmüştü⁹.

Tanzimat'ın Trabzon'da uygulanmasından önceki yıllarda Akçaabâd kazası, vali tarafından tayin edilen "âyan" unvanlı bir ağa tarafından yönetilmekteydi¹⁰. Vali Hasan Paşa tarafından Pulathâne naibine hitaben yazılan 27 Nisan 1825 tarihli bir buyruhdan öğrendiğimiz göre; Serdar Mehmed Ağa bin Hasan Ağa, fukarayı korumaması, işlerin görülmesinde rehavet göstermesi sebebiyle azledilip "Pulathâne serdarlığına ve Akçaabâd âyanlığı"na müstakil olarak Mustafa Ağa, tayin olunmuştur. Mehmed Ağa'nın yönetiminde olan köyler de doğrudan Mustafa Ağa'ya bağlanmıştır¹¹.

Tanzimat'ın ilanından sonra ferman hükümleri bir aralık Trabzon'da da uygulanmak istenmiş ise de mahallî şartlar ile Trabzon'un güçlü valileri olan Osman ve Abdullah paşaların muhalefeti yüzünden ileriki tarihlere ertelendi¹². Dolayısıyla bu tarihlerde yönetim tarzında bir değişiklik meydana gelmedi.

⁹ TŞS, 1974, s.14/a-b.

¹⁰ Bir zamanlar büyük güç elde eden âyanlar, devletle giriştikleri otorite mücadelesi sonucunda 1815 başlarında büyük ölçüde imha edilmişlerdi. Tanzimat'a kadar devam eden sürede âyanların toprakları da, mülkiyet haklarına bakılmadan müsadere edilerek güç kaynakları yok edilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte II. Mahmud devrindeki şiddetli tedbirler ne âyanları destekleyen grupları, ne de böylelerinin kasaba ve kentlerdeki etkinliklerini tamamen yok edebilmiştir. Kemal H. Karpat, "The Land Regime, Social Structure, and Modernization in the Ottoman Empire", *Beginnings of Modernization in the Middle East, The Nineteenth Century*, Ed.: W. R. Polk - R. L. Chambers, Chicago and London, 1968, s.69-90. s.80-81. Tanzimat döneminde kurulan meclislerin üyelikleri gibi görevlere veya başka hizmetlere tayin olunarak, taşra hayatındaki ehemmiyetli rolleri başka şekiller ve unvanlar altında devam etmiştir. Bu temel içtimâf yapı, menfaatleri ve hayat görüşü ile, isim değişikliklerine rağmen, günümüze kadar Türk toplumunun alt yapısını teşkil etmiş, ön plânda görünmemekle birlikte siyasî hayatta kitlelere dayanan ağırlığını daima hissettirmiştir. Halil İnalçık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu", *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, 1996, s.348. Daha geniş bilgi için bkz. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, Ankara, 1994; Özcan Mert, "Âyan", *DİA*, IV, s.195-198.

¹¹ TŞS, 1953, s.17/a. "Pulathâne Serdarlığı" ayrı bir vazife gibi burada gösterilmiş ise de, "Serdar" unvanının aile adı gibi anıldığını gösteren kayıtlar da bulunmaktadır. Meselâ bir yerde "Serdarzâde Mustafa Ağa" ifadesi geçmektedir. s.47/a.

¹² İlk teşebbüsler için bkz. E. Esin Sarioğlan, *Tanzimat'ın Trabzon'da Uygulanması (1839-1856)*, Trabzon, 1996 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.32-34.

Hükümetin Trabzon'da Tanzimat'ı uygulamaya yönelik hazırlıklarına paralel olarak Akçaabâd kazasının başına, 2 Ekim 1846 tarihinde vali tarafından bir mütesellim tayin edildi. Tayin emrinde ağaların Akçaabâd'daki yönetimleri hakkında, önemli bilgiler verilmekte ve kazanın o zamana kadarki idaresi kısaca özetlenerek şöyle denilmekteydi: Bilindiği gibi Akçaabâd maa Yomra kazası ekser vakitlerde birer kıt'a olarak başka başka âyan ve ağalarca idare olunmakta ise de, idare usûlleri esaslı bir kaideye bağlı olmadığından herkes farklı yönetim anlayışı ile ahaliyi rahatsız ederek büyük çapta masraflara yol açmakta ve halkı külfete maruz bırakmaktadır. Bunun önlenmesi için buranın da diğer kazalar gibi mütesellimlik ile, münasip ve dürüst, oraların hallerini bilen birine ihale edilmesi lâzım gelmektedir. Bu sebeple Akçaabâd maa Yomra kazasının mütesellimliği ve idaresi Kalcızâde Mehmed Bey'e verilmiştir. Buyrulduca naip, ağa ve muhtarlara, mütesellime itaat ile işlerin hallinde yardımcı olmaları emredildi. Mütesellim tayin edilen kişinin görevi hakkında da şöyle denilmekteydi: "Kâffe-i hal ve ahvâlde şer'-i şerife ve kanûn-u münîfe müracaat, def'-i mezâlim ve taaddiyâta musâraat ve emniyet u rahat-ı aceze-i sekeneye mübâderet" ile işlerin cümlesini iyi şekilde ve zamanında yaparak "herkes ile levâzım-ı hüsn-ü zindegânî ve muaşeretin icrası."¹³ Bir mütesellim tarafından idare edilmesine karşılık, kayıtlarda ve vergi tevziatında "Nefs-i Pulathâne Âyanı Sakazâde Mehmed Ağa"dan söz edilmesi dikkat çekicidir. Bu demektir ki, mütesellimin yanı sıra bir de âyan kaza idaresinde görevlendirilmiştir¹⁴.

Vali İsmail Rahmi Paşa'nın 10 Recep 1263 (24 Haziran 1847) tarihli olarak yazdığı buyrulduca "dergâh-ı âli kapucubaşlarından Akçaabâd Kaimmakamı (bazı yerlerde "müdür") Hacı Mehmed Ağa (Uzunzâde)" ifadesi¹⁵, 1847 senesinde Trabzon'da Tanzimat'ın uygulanması ile birlikte¹⁶ Akçaabâd'da "kaimmakam" unvanlı birinin görevlendirildiğini göstermektedir. Akçaabâd müdürü olan dergâh-ı âli kapucubaşlarından Uzunzâde Hacı Mehmed Ağa, mülhakatıyla Gönve sancağı kaymakamlığına tayin edilince, 8 Ekim 1847 tarihinde buraya müstakil müdür olarak Rıf'at Bey tayin edildi. Müdüre verilen

¹³ TŞS, 1974, s.2/a.

¹⁴ TŞS, 1974, s.3/b (Tablo - 7'de de görüldüğü üzere adı geçen âyan için 1262 Rûz-ı Hızır'ndan Rûz-ı Kasım'na değin 6.000 kuruş Vakfikebir, 6.000 kuruşu Pulathâne'den olmak üzere toplam 12.000 kuruş ikramiye tahsil edilmiştir.)

¹⁵ TŞS, 1974, s.14/a-b.

¹⁶ Sarıoğlan, *Trabzon*, s.34-45.

tain buyrulduşunda "cemîi zamanda irâde-i seniyye muvâfık ve Tanzimat-ı Hayriye usûl-u menfaat - şumûlüne mutabık hidemât-ı makbûle ve mesâî-i me'gûbe ibrâz ve izhârına sa'y ve gayret ve hıfz u himaye-i fukarâ ve vikâye-i sekene ve reâya hususlarına" çalışılması istenmiştir ki, burada Tanzimat'tan söz edilmesi önemli bir keyfiyet olup idarede yeni usûllerin esas alınacağını göstermektedir¹⁷.

Tanzimat'ın tatbik edilmesiyle birlikte ağaların durumu hükümetin dikkatini çekmiş, ilgililere, bu usûlün lağvedilmesi halinde onların kırgınlığının söz konusu olabileceğini hatırlatarak, herhangi bir problem yaşanmaması için, aşamalı bir tatbikat tercih edilmesini ve şimdilik kendilerine dokunulmamasını münasip görmüştü¹⁸. Bununla birlikte yer alan bu ifadelere rağmen 1263 Rûz-ı Kasım tevziinde artık ağaların isimlerinin vergi cetvellerinde yer almaması bunların görevlerine son verilmiş olduğunun göstergesi olmalıdır¹⁹.

Elimizde kesin kayıtlar yoksa da muhtemelen Rıf'at Bey'den sonra Akçaabâd müdürlüğüne rikâb-ı hümayun kapucubaşlarından Şevki Ağa, onun "hasbel-icab azliyle" yerine Vali Hayreddin Paşa tarafından 6 Ekim 1848 tarihinde "mütehayyizân-ı dairemizden ve Trabzon hanedanından Kalcızâde Mehmed Bey" tayin kılındı²⁰. Kalcızâde Mehmed Bey'in görevi 8 Temmuz 1850 tarihine kadar sürdü. Bu tarihte Vali Bekir Rüstem Paşa

"... müdürlük hidmetini hüsn-ü idareye muvaffak olup zaten dirayetli bir kimse olduğundan dolayı bu kimselerin eyalet meclisi azalığında istihdamı usûl-u seniyyeden bulunduğundan dolayı adı geçen bu kere bahsedilen meclise tayin olduğundan yerine hademe-i hassa-ı hazret-i şahaneden mahreç Asitaneli

17 TŞS, 1974, s.16/a (Trabzon Valisi İsmail Rahmi Paşa'nın 27 Şevval 1263 tarihli yazısı). Tanzimat'tan önce ve sonra Osmanlı Devleti'nin genelindeki kaza idaresi hk. geniş bilgi için bkz. Musa Çadırcı, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", *Belleten*, 206 (1989), s.237-257. Muhtarlık teşkilâtı için de bkz. Aynı mlf., "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", *Belleten*, 135, (1970), 409-420.

18 BOA. *İrade, Meclis-i Mahsus*, no. 2477 (3 Mayıs 1847 tarihli arz tezkeresi). Tanzimat'ın tatbiki sırasında bu türden çekingenliklerin gösterilmesi, sadece Trabzon'a has bir durum değildi. Meselâ aşiret ağalığının lağvı ve müdürlüğe dönüştürülmesi de epey zaman almış ve hükümet sık sık tereddütler yaşamıştır. Saydam, "Tanzimatçıların Ağalık ve Beylik Kurumunu Kaldırmaya Yönelik Çabaları", *Toplumsal Tarih*, 10 (Ekim 1994), s.9-13.

19 TŞS, 1974, s.17/a-b, 20/b-21/a, 40/b-43/a.

20 TŞS, 1974, s.25/a.

Emin Bey, harp usûllerini bilen ve müdürlük işini iyi yapabilecek biri olduğundan, meclisin tensibi ile müdürlüğe getirildi²¹.

Ancak Emin Bey'in görevi uzun sürmedi. Kendisi, Trabzon - Erzurum yolunun inşaatına nezaret etmek üzere görevlendirildiğinden²², bu inşaatın bitimine kadar müdür vekilliğine Sakazâde Mehmed Ağa tayin edildi²³. Bundan altı ay kadar sonra da yani 1 Nisan 1851 tarihinde Hâcegân-ı Divân-ı Hümayun'dan Hacı Tahir Efendi, Akçaabâd Müdürlüğüne getirildi. Hacı Tahir Efendi, öncekilerden farklı olarak, vali tarafından değil de Sadrazamlık tarafından tayin olunmuştu²⁴. Böylelikle Tanzimat kurumlarının yerleşmesi ile birlikte adım adım yerel hanedanların idarî birimlerdeki etkisi azaltılmaya çalışılmıştır. Tanzimat'a dahil edildiği tarihten itibaren Akçaabâd'da bir de kaza meclisi açılmıştı. Bu meclis, müdür ve naipten başka dört Müslüman ve bir gayrimüslim (kocabaşı) azadan oluşmaktaydı²⁵.

Akçaabâd kazasının yargı işleri, genelde bizzat buraya tayin olunan kadı tarafından değil de, onun görevlendirdiği "nâip" vasıtasıyla yürütülmüştür. Nâip olan kişi Trabzon'da yerleşmiş ulemadan bir zat olurdu ve her yıl değişen kadı, buraya evini barkını getirmek yerine, kazadaki ya da Trabzon'daki tanınmış kişilerden birini nâip atamayı tercih etmekteydi. Kadıların her yıl değişmesine karşılık bir şahıs birkaç yıl naiplik yapabilmekteydi. Nitekim siciller üzerinde yaptığımız incelemede en azından 1824-1826 yılları arasında Mahmud Kâşif

21 TŞS 1974, s.34/a. 27 Şaban 1266 tarihli vali buyrulduşunda müdürün görevleri ile ilgili olarak şunlar yazılmıştır: "Sen ki müdür-ü mumaileyhsin mecbûl olduğun hüsn-ü dirâyet ve istikamet iktizâsınca her husus-u vakıayı şeriât-ı mufahharaya tevfikân bir-rü'ye hıfz u himâye-i fukara ve zabt u rabt-ı memleket ve uygunsuz eşhâsın ahz u giriftleriyle mücâzât-ı lâyıkalârının icrâsı zımnında ba-mazbata bu tarafa sarf-ı makderet ve emvâl-i vergü ve bedelât-ı a'sâr ve mürettebât-ı mirîye-i sâireyi vakt u zamanıyla bit-tahsîl Trabzon Mal Sandığı'na irsâline mübâderet ve kaza-ı mezbûr umûrunu muhavver..."

22 Trabzon ticaretinin gelişmesinde önemli bir yeri bulunan bu inşaatın başlatılması aşamasında Ticaret Nâzırı İsmail Paşa, bizzat gerekli incelemelerde bulunmuştu. BOA. *İrade, Meclis-i Vâlâ, 5532; İrade, Dahiliye, 12891; Cevdet, Nafia, 2188, 2365; BEO, Sadaret Amedî Kalemî, 24/94.*

23 TŞS, 1974, s.35/b (17 Zilkade 1266 / 24 Eylül 1850).

24 TŞS, 1974, s.38/a.

25 TŞS, 1974, s.34/a, 43/a.

Efendi'nin bu görevde bulunduğu anlaşılmaktadır²⁶. Ondan sonraki yıllarda daha sıklıkla farklı kişiler naiplik görevinde bulunmuşlardı. Yalnız 1829-1831 yıllarında Ahmed adlı biri bizzat kadılık yapmıştır²⁷.

Tanzimat'tan sonra da naip tayin etme uygulaması devam ettirilmiştir. Nitekim Temmuz 1846'dan itibaren Efendizâde Mahmud Said, asıl kadı olan İsmail Tevfik tarafından; Temmuz 1847'de aynı şahıs bu sefer kadı Mehmed Mesud tarafından niyabet görevine getirilmiştir. 29 Eylül 1848'de Akçaabâd naipliğinde Müftüzâde Mehmed Şerif Efendi'yi görmekteyiz. Yalnız bu defa niyabet yetkisi, her nedense Trabzon Kadısı Muhyizâde İbrahim Efendi tarafından verilmiştir. 1850'de Mehmed Vasfi, 1851'de ise Mustafa Hilmi Efendi naiplik yapmıştır²⁸.

Mahkemenin yazı işlerini yürütmek üzere bir "kâtib-i mahkeme" ile yeteri kadar hademe görevlendirilmekteydi. 1821 ve 1835 tarihleri arasında kâtiplik görevini Mahmud Efendi²⁹, 1848-1851'de ise İzzet Efendi yürütmüştür³⁰. 1824'lerde "Tâbi-i Mahkeme" olarak Osman, Mahmud, 1848'de Ahmed ve Mustafa efendilerden söz edilmesi en azından kâtipten başka iki görevlinin daha mahkemede bulunduğunu göstermektedir³¹. Kazada bir de nüfus mukayyidi olup 1847'de bu görevde Musa Sıdkı Efendi bulunmaktaydı³². Ayrıca bir vakıf mütevellisi ve vakıf kâtibi görev yapmaktaydı³³.

26 TŞS, 1953, s.20/a, 22/a,25/a. Mahmud Kâşif bin İbrahim Efendi sonraki yıllarda Trabzon naipliği görevinde bulundu. Vali Osman Paşa tarafından Selh-i Cemaziyelahir 1252 tarihinde naiplik görevinin sona ermesi üzerine Trabzon ve Gonye Sancağı Nüfus Nezaretine tayin edildi. TŞS, 1964, 1/b, 20/b. Bu şahıs ömrünün son zamanlarında Kabak (bazı kayıtlarda Kavak) Meydanı'nda bulunan Hacı Ali Mescidi'nde imamlik ve Zeytinlik mahallesindeki eski valilerden Mustafa Paşa medresesinde müderrislik ve nazırlık yapmaktaydı. Bu görevlerde iken vefat etti. Ondan boşalan görevlerin büyük oğlu Mehmed Asım'a verilmesi için Trabzon kadısı tarafından teklifte bulunulmuştu. 5 Rebiyülevvel 1259. TŞS, 1967, s.26/a-b.

27 TŞS, 1953, s.3/b, 5/a, 17 Şevval 1246'dan itibaren de naip olarak Raşid Efendi'nin adı geçmektedir. s.3/b.

28 TŞS, 1974, s.1/a, 29/a, 37/b.

29 Bu tarihler arasındaki hemen her nikâhda Mahmud Efendi'nin ismi şuhûdu'l-hâl arasında geçmektedir. TŞS, 1953, s.17/b-21/a.

30 TŞS, 1974, muhtelif sayfalardaki nikâh kayıtları.

31 TŞS, 1953, s.19/b; 1974, 20/a.

32 TŞS, 1974, s.13/b.

33 TŞS, 1953, s.51/b.

Sicillerden tespit edebildiğimiz kadarıyla kazada sertopçu³⁴, tüfenkçibaşı³⁵ gibi subay olarak nitelendirilebilecek personelden başka, ahali arasından toplanan askerler kazanın muhafaza hizmetlerine memur idiler. Meselâ Pulathâne iskelesini muhafaza edecek topçular kaza ahalisinden toplanmaktaydı. 1826 yılında bu amaçla zabitan ile beraber 44 topçu tertibi emredilmişti. Bu neferlerin talimi için Trabzon tophânesinden bir top emaneten Akçaabâd'a yollandı. Kaza Âyanı Mustafa Ağa'ya, topçuları Pulathâne içerisinde ve sadece kendi idaresinde olan köylerden yazması, ihtiyar ve iş göremeyecek olanlardan değil de, 18-30 yaş arasındakilerden seçmesi emredilmişti³⁶. Demektir ki, ağaların kendi adamları da resmî yönetici grubu içerisinde yer almaktaydılar.

Muhtarlık teşkilâtı kurulmadan önceki yıllarda köylerin yöneticisi olarak imam bulunmakla birlikte, meselâ 1820 yılında bazı köylerde "bölükbaşı" unvanlı bir kısım şahısların görevli oldukları görülmektedir. Sonraki tarihte bu isimde bir görevliye rastlamamaktayız. Muhtemelen bunlar birkaç köye hakim olan ağanın temsilcisi olarak köylerden sorumlu idiler³⁷. Muhtarlığın kurulmasıyla birlikte köy ve mahallelerin başında imam, birinci ve ikinci muhtar bulunmakta, gayrimüslimler ise papaz ve kocabaşları tarafından devlete karşı temsil olunmaktaydılar. Muhtarlık görevinde bulunup da ahali ile iyi ilişkiler kurmayan ve yolsuzluğa yönelenler, vali tarafından görevden alınmakta ve yerlerine başkaları tayin olunmaktaydı. Atama esnasında köy halkının talepleri de dikkate alınmaktaydı. Bazen muhtarlık görevini de imamların yürüttüğünü görmekteyiz ki, buna dair bir misâl vermekle yetineceğiz: Vali Hasan Paşa tarafından Akçaabâd naibine ve mütesellimi ağaya hitaben yollanan 15 Mayıs 1828 tarihli buyruhduda; Üstürkiya köyü muhtarı Eyüp Çavuş oğlu Osman'ın halkı rencide etmesinden dolayı görevinden azledilerek, köy halkının isteği doğrultusunda, İmam Osman Efendi'nin bu vazifeyi de üstlenmesine karar verilmiştir. Bir yıl

34 Şevval 1242'de Sertopçu Osman Ağa'ydı. *TŞS*, 1953, s.1/b.

35 Şaban 1267'de Tüfenkçibaşı Hacı Tahir Ağa. *TŞS*, 1974, s.39/b.

36 Trabzon vali kaymakamı olan Bektaş Rüşdî Bey'in 27 Zilhicce 1242 tarihli yazısı. *TŞS*, 1953, s.31/b.

37 Meselâ 19 Rebiyülahir 1236 tarihli bir kayda göre, Akçaabâd Âyanı Serdar Mehmed Ağa'nın idaresindeki bazı köylerde şu kişiler bölükbaşı olarak görev yapmaktaydılar: Metinkaniya bölükbaşı Gedikoğlu, Kalira bölükbaşı Hancıoğlu, Çaçuda bölükbaşı Aznagoroğlu, Cayıra bölükbaşı Alemardoğlu Mehmed ve Emir Alioğlu Ali, Helvacı bölükbaşı Hacıoğlu İsmail, Salari bölükbaşı Yeteroğlu, Fiz bölükbaşı Mustioğlu, Satari bölükbaşı Dilber oğlu. *TŞS*, 1953, s.31/a.

sonra yeni vali Osman Paşa da aynı gerekçelerle, köyün işlerinin İmam Osman Efendi tarafından yürütülmesini uygun bulmuştu³⁸.

Akçaabâd'da bir menzilhâne bulunmakta olup buranın işletilmesi münferit veya müştereken kaza ahalisinden birine ihale olunmaktaydı. Meselâ 14 Temmuz 1821 tarihinde Molla Hasanoğlu ile Kara Ahmed oğlu Hüseyin Beşe müşterek olarak menzilci tayin edilmişlerdi³⁹. II. Mahmud döneminde menzillerin bozulması ve bu durumun halka zarar vermesi üzerine teşkilât lağvedilerek yerine Ağustos 1824'te kirahâneler oluşturulmuş; 6 Mayıs 1826'da da devlet işleri için gidip gelecek memurların masrafları "ref'-i menzil bedeliyesi" adıyla halktan toplanmaya başlanmıştı⁴⁰. Bu verginin konması dolayısıyla artık ulak olarak gelip giden memurların masrafları hazineden karşılanmakta olup halk tarafından bir sudan başka kendilerine ücretsiz bir şey verilmemesi kesin bir dille ifade olunmuştur⁴¹. Bu yeni düzenleme doğrultusunda 1824 sonlarında Akçaabâd'daki menzilhânenin kirahâneye dönüştürülmesi ve bir kiracıbaşı tayin edilmesi Vali Hasan Paşa'nın kethüdası Bektaş Bey tarafından Akçaabâd'a bildirilince, yine Kara Ahmed oğlu Hüseyin Beşe "ilâm-ı şer' ve buyruldu" ile kiracıbaşı tayin edildi. Kira ile altı ay kadar idaresine gerekecek beygir, kayık ve diğer malzemeleri için 4.000 kuruş vergiye dahil edilerek ahaliden tahsil olundu.

38 TŞS, 1953, s.8/b.

39 TŞS, 1953, s.1/a. Menzilhâneler hk. bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilâtı Hakkında Bazı Mülâhazalar", *OA*, II (1981), s.123-132; Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Menzilhâne Sorunu", *DTCFD*, XXVIII/3-4 (Temmuz-Aralık 1970), s.339-368.

40 Geniş bilgi için bkz. Nesimi Yazıcı, "II. Mahmud Döneminde Menzilhâneler: Ref'-i Menzil Bedeliyesi", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*, İstanbul, 1990, s.157-191. Trabzon'a gönderilen 26 Şevval 1245 (28 Nisan 1830) tarihli bir fermanda mesele şu şekilde izah edilmekteydi: Osmanlı memleketlerinde bulunan menziller tamamen ortadan kaldırılarak kiraya tahvil olunmuştur. Mühim işler için gidip gelenlerin beygir ücretlerine yetecek derecede ve mutedil düzeyde olmak üzere bundan önce bütün eyalet ve sancaklardan tertip olunan ref'-i menzil bedeliyesinin yarısı birinci taksit olmak üzere ruz-ı hızırda tahsil edilip en geç iki ay içerisinde ve diğeri yarısı da ikinci taksit olarak ruz-ı kasımda tahsil edilip yine iki ay içerisinde hazineye teslim olunmaktadır. TŞS, 1960, s.29/b. Trabzon'daki uygulamalar için bkz. Saydam, "Trabzon Sancağının Tekâlif-i Örfiye Yükümlülüğü (1830-1840)", *TDA*, 127 (Ağustos 2000), s.83-86.

41 TŞS, 1960, s.28/b (Evahir-i Muharrem 1246 / 12-21 Temmuz 1830 tarihli ferman), ayrıca bkz. s.29/a-b.

Kirahânenin diğer masrafları kiracıbaşına ait olup gelip geçenlerden alınan kira gelirleri ise kendisinin olacaktır⁴².

Bir yerleşim biriminde yaşayan insan topluluklarının yönetim ve devlet ile ilişkilerini anlayabilmek için incelenmesi gereken önemli meselelerden birinin de vergi yükünün ne olduğu hususudur. Bu sebeple araştırmamızda bu konuya da yer vermeyi uygun bulduk. Osmanlı Devleti'nde vergilerin genelde şer'î ve örfî diye iki ana başlık altında toplandığı bilinmektedir. Şer'î vergiler İslâm fıkhnın hükümleri çerçevesinde tarh ve tahsil edilmekte olup nispeten standart usûllere tâbi idi. Halbuki "tekâlif-i örfiye" denilen ve devlet adamlarının yetkisine bırakılanlar ise, hemen her zaman istismara en açık olan ve hakkında şikâyetlerin en çok yoğunlaştığı vergi türüydü⁴³. Ancak devletin ihtiyaç duyduğu durumlarda bir zorunluluk olarak görülen bu tür vergilerle, yetkililerin kişisel arzularıyla ve keyfî olarak halka yükledikleri mal ve hizmetleri bir tutmamak gerekir. Vergi hukuku ve mantığı dışında alınan şeyler vergi çerçevesinde değerlendirilmemiş; bu çeşit yükümlülükler için Osmanlı kaynaklarında "eziyet ve zulüm" anlamına gelen "tekâlif-i şakka" tabiri kullanılmıştır⁴⁴. Özellikle XVII. yüzyıldan itibaren çeşitleri ve oranları artan bu tür vergilerin sayısının 97'ye kadar ulaşarak tam bir kargaşaya dönüştüğü bilinmektedir⁴⁵.

II. Mahmud döneminde bir sancaktan toplanan tekâlif-i örfiye genel olarak üç gruba ayrılabilir: Birincisi merkezden istenen îâne-i cihâdiye, asâkir-i bahriye ve ref'-i menzil bedeliyesi gibi vergi türleri olup bunların yıllık miktarı sabit idi.

⁴² TŞS, 1953, s.51/b-, 57/a.

⁴³ Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, Sad. Enver Koray, Ankara, 1985, s.44-45. Bu verginin İslâm hukukundaki yeri için bkz. Celal Yeniçeri, *İslâm İktisadının Esasları*, İstanbul, 1980, s.236-254.

⁴⁴ "Tekâlif-i şakka: Şer'î cevaz bulunmayan ve tekâlif kaidelerine de uymayan vergilere verilen addır." Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul, 1983, s.439. "Halka yükletilen ağır vergi ve yükümlülükler (tekâlif-i şakka) ile imparatorluğumuz ahalisi sıkıntıya düşüp bunalmış ve ülkenin bayındırlığı günden güne yıkıntıya dönüşmüştü." Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat*, Sad. Neşet Çağatay, III-IV, Ankara, 1992, s.17. Önceleri beylerbeyi ve sancak beyleri tarafından toplanan usûl dışı vergileri "tekâlif-i şakka" diye adlandıran ve ümerayı bundan vazgeçirmeye çalışan hükümet, zamanla bu uygulamalara ses çıkaramaz olmuş, hatta müsaade etmiştir. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası - Celâlî İsyânları*, İstanbul, 1975, s.59-60.

⁴⁵ Pakalın, *Sözlük*, III, s.438. Geniş bilgi için bkz. Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi*, İstanbul, 1338, s.70-71; Ziya Karamursal, *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara, 1989, s.181-189.

Sancaktan toplanan bu vergiler gönderilen fermanlar doğrultusunda ilgili hazine dairesine gönderilmekteydi. İkincisi yine miktarı sabit olmak üzere padişah fermanıyla belirlenen ve mahallî yetkililerin maaşlarına karşılık olmak üzere alınan meblağlar idi. Üçüncüsü ise yıllık miktarı belli olmayan, suiistimale çok elverişli olan ve devletin önemli sayılan işleri için yapıldığı ileri sürülen harcamalardı. Bütün vergi ve masraflar her yıl vali, mütesellim, voyvoda gibi yöneticiler ile kadı ve memleket ileri gelenleri marifetiyle, tevzi defterlerine kaydedilmekteydi. Tevzi defterlerine sancağın genelini ilgilendiren en küçük harcamalar dahi yazıldıktan sonra halkın o tevzi döneminde ödemesi gereken toplam meblağ tespit edilirdi. Tekâlif-i örfiye genelde iki taksit halinde tahsil olunmaktaydı. Birinci taksidde "Rûz-ı Hızır tevzi", ikinci taksidde ise "Rûz-ı Kasım tevzi" denilmekteydi⁴⁶. Sancak veya kaza işleri için yapılan masrafların bazılarının beklemeye tahammülü olmadığından öncelikle vali ya da kaimmakam hazinesinden karşılanır, bunlar kadı veya naip marifetiyle defterlere yazılır ve nihayet tevzi döneminde halktan toplanırdı⁴⁷.

Bir tevzi döneminde sancağın toplam vergisi tespit edildikten sonra belirli oranlar dahilinde bağlı kazalara taksim edilmekte idi. Her dönemde vali veya kaymakam tarafından, kadı veya naip ile diğer ileri gelenlerin de katılımıyla kazaların vergi yükümlülükleri belirlenir ve yapılan hesaplamalar neticesinde hisseler kazalara bildirilerek gerekli tahsilatın yapılması istenirdi. Tablo-2'de muhtelif tarihlerde yapılan tevezilerden kazalara isabet eden miktarlar görülmektedir. Buradaki meblağlar da göstermektedir ki, sancağa ait masrafların taksiminde genelde en fazla vergiyi Akçaabâd kazası ödemektedir ki, kazanın Trabzon sancağı içerisindeki konumunu göstermesi bakımından önemli bir hususiyettir. Taksimat yapılırken kazaların hal ve tahammülleri gözetilerek bir oran tespit edildikten sonra sürekli o oran dikkate alınmaktaydı. Vergi hisseleri belirlenirken bazı hallerde kazaların yöneticileri vilayet merkezine çağrılarak onların da katkısı sağlanmaktaydı⁴⁸.

46 Rûz-ı Hızır tevzii, Hıdırellez gününde yani Malî takvimle 23 Nisanda (Miladî takvimle 6 Mayıs), Rûz-ı Kasım tevzii ise 26 Ekimde (Miladî takvimle 9 Kasım) tahsil olunurdu. Pakalın, *Sözlük*, III, s.59-60.

47 TŞS, 1962, s.54/a-b.

48 Meselâ 1244 senesi Trabzon kalyoncu bedeliyesi ile biriken masrafların tevzii söz konusu olduğunda kazalardan naip, vücûh ve ağaların çağrılması icap etmişti. TŞS, 1953, s.8/a. Zaman zaman merkezden gelen emirler doğrultusunda daha önce var olmayan vergi çeşitleri de toplanabilmekteydi. Meselâ Türk-Rus savaşı sonucunda

Tablo-2. Muhtelif tarihlere ait Trabzon sancağının vergi ve harcamalarından kazalara intikal eden miktarlar (kuruş).

Kaza adı	13 R 1246 (1.10.1830) %		27 Ş 1248 (19.1.1833) %		5 ZA 1250 (4.4.1835) %		5 N 1256 (21.12.1840) %	
Trabzon maa Yomra	98.688	21.45	112.282	27.01	85.257	21.06	111.708	15.31
Nahiye-i Vakf-ı Sagir	20.647	4.50	17.211	4.12	17.761	4.39	23.279	3.20
Of	31.252	6.79	34.343	8.26	37.028	9.15	119.243	16.34
Rize ve Mapavri	32.036	6.96	34.343	8.26	37.141	9.18	114.656	15.71
Akçaabâd maa Yomra	103.226	22.44	86.052	20.70	88.908	21.96	116.341	15.94
Görelle ve Eynesil	61.939	13.47	30.979	7.46	31.971	7.90	41.274	5.66
Keşap	35.089	7.63	29.258	7.04	30.194	7.46	37.984	5.20
Giresun	47.489	10.33	39.584	9.52	40.852	10.09	52.741	7.33
Sürmene	29.571	6.43	31.701	7.63	35.662	8.81	111.708	15.31
TOPLAM	459.936	100	415.753	100	404.774	100	729.934	100

Kaynak: TŞŞ, 1960, 42/a-b; 1962, 52/a-53/a; 1963, 46/b-47/a; 1965, 28/b.

Tevzi cetvellerinde kazalara isabet eden vergi miktarları belirlenirken bazen ayrıntılara yer verilmeden topluca meblağlar kaydedilmekte, bazen de her bir vergi diliminden kazalara ne kadar isabet ettiği ayrıca zikredilmekteydi. Bazı vergilerden ise, meselâ jurnal kâtibinin maaşının sadece Trabzon, Akçaabâd, Sürmene kazalarıyla, Vakf-ı Sagir nahiyesinden karşılanması gibi, her kazaya hisse ayrılmamaktaydı. Bu konuda bir fikir vermek üzere 1 Zilhicce 1251 (19.3.1836) tarihli tevzi cetvelinde yer alan bilgiler Tablo-3'te gösterilmiştir.

imzalanan barış antlaşması gereğince ödenecek tazminatın toplanmasına dair 17 Cemaziyelevvel 1246 (3 Kasım 1830) tarihli fermanında, bu meblağın vilayetlerin mütesellim, ayân, memleket ileri gelenleri ile servet sahibi olanlarından hal ve tahammüllerine göre yardım şeklinde toplanacağı belirtilmektedir. Fermanında yazıldığına göre, Trabzon maa Yomra, Akçaabâd maa Yomra, Görelle kazalarında olan servet sahiplerine "iâne-i tazmin-i ticaretten hal ve tahammüllerine göre ber-vech-i tadil hisse tarh ve tahrir ile bir kıt'a mümza defteri" gönderilmiştir. Söz konusu meblağın ödenmesinin dine ve devlete mühim bir hizmet olduğu belirtilerek bir an evvel yazılı hisselerin tamamen tahsil edilerek Darphâne-i Âmire'ye teslim edilmesi istenmiştir. TŞŞ, 1960, s.33/b.

Tablo-3. Trabzon sancağının harcamalarından kazalara intikal eden vergi miktarlarının ayrıntıları (kuruş, para). 1 Zilhicce 1251 (19.3.1836)

Vergi diliminin adı	Trabzon maa Yomra	Akçaabâd maa Yomra	Görece	Keşap	Giresun	Vakf-ı Sagir nh.	Sürmene	Rize ve Mapavri	Of
İâne-i cihâdiye	20.505,20	21.359,20	7.689,20	7262,20	9825,20	4262,20	20.505,20	21.359,20	20.569,20
Ref'-i menzil bedeli	948	987,20	375,20	355,20	454	197,20	948	987,20	--
Asâkir-i bahriye bed.	15.198	15.825	5.697	5380	7279,20	3165	15.198	15.825	16.458
Mübaşiriye giderleri	2829,20	2843	1022,20	965,20	1306	568,20	2829,20	2843	--
Nüfus nazırı maaşı	1454,20	1515	545,20	515,20	696,20	303,20	1454,20	1515	--
Jurnal kâtip-leri maaş.	2226	2318,20	--	--	--	463,20	2226	--	--
Sancak masrafları	35.730	37.219	13.400	12.655	17.121	7.442		37.219	--
TOPLAM	78.891,20	82.067,20	28.730	27.134	36.682,20	16.402,20	43.161,20	79.749	37.027,20

Kaynak: TŞS, 1958, 69/b-70/a

Trabzon sancağından kazaya intikal eden ref'-i menzil bedeliyesinin birinci ve ikinci taksidi, imdadiye-i hazeriye, mutad ikramiye, mürûr, ubûr ve mübaşir vs. masraflarına, Akçaabâd kazasının kendi masrafları da ilave edilmekteydi. Bu masraflar iki türlü idi. Birincisi sabit olan yani her yıl aynı miktarda toplanan bir kısım görevlilerin maaş ve ikramiyeleri, ikincisi ise her zaman farklı miktarda gerçekleşen harcamalar idi. İkinci gruba giren masraflar âyan veya diğer kişiler tarafından kamu hizmeti karşılığı olarak yapılan harcamalardı. Bu harcamalara kazaya ferman veya buyruldu getiren bir mübaşire verilen harcırahtan, buradan geçen askere verilen yiyecek bedeline, mühimmat konulan depo kirasından vali veya kaymakamın ziyareti sebebiyle yapılanlar masraflara kadar pek çok harcama dahil idi.

Meselâ valilerin teftiş için Canik taraflarına gidip dönmeleri sırasında Akçaabâd'da konakladıkları görülmektedir. Böyle hallerde vali ve yanındakilerin kaç gece Akçaabâd'da kalacakları, devrin âdeti gereğince "zahire kabı" enderun ağalarından biri ile yollanarak Akçaabâd kadısı ile âyanına karşılama için gereken hazırlıkları tamamlaması emredilmekteydi. Bu vesile ile yapılan harcamalar bilhale ahaliden tahsil edilmekteydi. Tablo-4'te ayrıntısı verilen Vali Salih

Paşa'nın Ünye'den Trabzon'a gelirken Akçaabâd'da misafir olduğu sırada yapılan harcamalar arasında, valinin torununa tüfek veya valiye çamaşır hediyesi gibi kamu hizmeti ile hiç bir alakası olmayan harcamalar da tevziye dahil edilmekteydi. Bu ise halkın malî yükünü artırarak dayanılmaz bir hal almaktaydı⁴⁹. Vali ve adamları için yapılan bu çeşit harcamalar ödenmesi gereken vergiyi kabartırken, kazadaki görevlilerin de çıkar elde etmek için benzer yöntemleri kullandıkları anlaşılmaktadır (Tablo-5, 6).

Tablo-4. Vali Salih Paşa ve adamlarının Pulathâne'deki ikametleri sırasında yapılan masraflar. Cemaziyelevvel 1236 (Şubat-Mart 1821).

Açıklama	Miktar	Tutar (krş., para)
Daha önce toplanan 350 kile şir yetmediğinden Mısılzâde Ali Ağa'dan alınan	100 kile	700
Atlar için alınan lazut	42 kile	220,20
Daha önce toplanan 50 kile hınta yetmediğinden ilave olarak alınan	8 kile	58
100 kile arpanın kayık navlı Haçeroğlu'na verilecektir.		15
Daha önce toplanan 350 kıyye pirinç yetmediğinden bu defa kancabaş reislerine verilen pirinç. kıyyesi 31 para	48 kıyye	37
Kancabaş reislerine verilen rügan. Geliyalıoğlu vermiştir.	12 kıyye	30
Canik bölükbaşlarına Geliyalıoğlu'nun verdiği rügan	7.5 kıyye	18,30
Kancabaşlara verilen mum. Geliyalıoğlu vermiştir.	1.5 kıyye	3,30
Çolakoğlu'ndan emanet alınan keçelerden zayi olan keçe	2 adet	14
Zahireci ve konakçı ağaların hizmeti ve sair kapu harcı		2.000
Geliyalıoğlu'ndan alınıp Golonos mahallesine verilen rügan.	15 kıyye	37,20
Serdar Mehmed Ağa'nın yaptığı harcama		
Valiye verdiği tüfekler	2 adet	620
Kethüda beye verilen tüfek	1 adet	200

⁴⁹ II. Mahmud'un tevzi defterine sokulan bu tür haksız paraların tarh ve tahsilini önlemek için yaptığı çalışmalar için bkz. Saydam, "Tekâlif-i Örfiye", s.75-76.

Hazinedar ağaya verilen tüfek	1 adet	200
Câmeşûy ağasına verilen piştov	1 adet	250
Kavasbaşıya verilen tüfek	1 adet	110
Tatar ağasına verilen tüfek	1 adet	85
Vali kahvecisine verilen kahve	4 kıyye	52
Kavasbaşıya verilen kahve	2 kıyye	26
Balmumuna verilen	2 kıyye	20
Seyisbaşına verilen kahve	1 kıyye	13
Etmekçi başı Şişmana verilen avâid-i resm-i mutâd		13,30
Saman Emîni Mustafa Ağa'ya ve şinekçiye verilen		92
Kethüda beyin kahvecisine verilen kahve	1 kıyye	13
Hazinedar ağanın kahvecisine verilen kahve	1 kıyye	13
Çektirilere verilen barut-u siyah	20 kıyye	100
Kahvecibaşıya verilen akçe-i avaid		15
Mukaddem zahireci ağaya verilen harçlık		30
Zahireci ağanın adamına verilen harçlık		10
Çıra meşale yakmak için yapılan harcama		10
Valinin torununa verilen tüfek	1 adet	120
İkinci defa kavasbaşıya verilen tüfek	1 adet	120
Serdar Mehmed Ağa'nın yaptığı harcama		
Valiye verdiği tüfek	1 adet	330
Kethüda beye verilen tüfek	1 adet	330
Zahireci ağaya harçlık		40
Mustafa Ağa bir defa daha valiye bir alâ tüfek ile bir kat çamaşır hediye etmiştir. Bunun için de ilave edilen meblağ		240
Toplam		6.187,10

Kaynak: TŞS, 1953, s.29/b.

Tablo-5. Akçaabâd'ın tevziye dahil edilecek masrafları. 15 Cemaziyelevvel 1240
(5 Ocak 1825).

Açıklama	Tutarı (krş., para)
Mübaşir hizmetleri	3.112,20
Pulathâne'de inşa olunan tabyaların üstadiyesi, mih, kireç ve ustalara verilen nan-ı has, top arabalarına sarf olunan demir bahaları	3.063,20
Valinin masrafından	25.000
Bektaş Bey'e ikramiye	7.500
Harc-ı bâb	600
Harc-ı buyruldu	800
Mütevelli ağa ikramiye maa masarî-i saire ve kâtibiye	1.500
Harc-ı imza	750
Kâtip efendiye ve mahkeme hademesine	100
Cemaziyelevvel evasıtından titbâren oluşturulan kirahâne için altı ay kadar idaresine gerekecek beygir, kayık ve diğer malzemeleri için	4.000
Valinin Pulathâne'ye ilk gelişlerindeki yemeklik masrafı	7.385
İkinci gelişlerindeki masraftan yalnız arpa bahası	879,15
Fırıncı esnafının verdikleri nan	266
Hazinedarzâde Osman Bey'in varışında fırıncıların verdikleri	113
Davetçi ağaya hizmet	700
Mehmed Kavas'a hizmet	300
Tahsildariye	500
İsticaliye maa zam	200
Toplam	56.769,15

Kaynak: TŞS, 1953, 51/b.

Tablo-6. 1245 ve 1246 yıllarında Akçaabâd kazası tevzi defterlerine dahil edilen bazı masraflar.

Açıklama	Tutar (krş., para.)
Pulathâne'den Kara İbrahim oğlu Pir Hoca'nın mühimmat konulan mahzenin kirası. aylık: 18 kr., 5 ay	90
Topçuların ikamet ettirildiği kahvehâne kirası, aylık: 6 kr., 5 ay	30
Hacı Salihzâde Ali Ağa'nın, marifet-i şer'le gelip gidenler için yaptığı harcamanın defter müfredatı	3.376
Hacı Salihzâde Ali Ağa'nın tatarlara ve vilayet için verdiği	656,20
Memiş Paşa'nın teşrifinde olan masraf	235
Pulathâne habbazanının verdiği nan bahası.	174
Pulathâne ayanınca muhtelif emirler getiren mübaşirlere verilen hizmet	700
Gelip giden devlet memurlarının atları için verilen arpa bahası	632,30
Tezkeresiz bir yere gidilmemesine dair emir getiren kavasa verilen	40
Buyruldu ile gelen asâkir-i mansûreye verilen tayinat	18,20
Önceden kancabaşlara verilen barut, 3.5 kıyye	42
Kerç için gelen mübaşire verilen	10,20
Nizam için Giresun'dan gelen adamlara verilen somun	3,30
Tersane-i Amire'den gelen Ali Ağa'ya ve yanındaki 13 nefere verilen 3 günlük tayinat	28
Men'-i mürûr ve tevzi defterlerinin İstanbul'a takdimine dair ferman getiren iki tatarla verilen	100
Tersane-i Amire'den gelen Yüzbaşı Ali Ağa'nın Büyük Liman tarafına gitmesi için kayık navlunu olarak verilen	25
1245'te Ahmed Paşa ve Musa Ağa'nın Ünye'den gelirken Pulathâne'yi teşriflerinde ve Gürcülerin birkaç günlük ikametinde yapılan masraftan eksik kalan	350
Toplam	6.511,20

Kaynak: TŞS, 1953, s.4/b.

Bütün bu masraflar her tevzi döneminde toplandıktan sonra sancaktan gelen harcamaların üzerine ilave edilerek yarısı Vakfıkebir, yarısı da Pulathâne köylerine tevzi olunmaktaydı (Tablo-7). İki nahiye arasındaki yarı yarıya oran, özel bir durum yoksa, sadece vergi işlemlerinde değil, devlet tarafından kaza halkına yüklenen bütün mükellefiyetlerde gözetilmekte idi. Nitekim Faş kalesinin muhafazası için Trabzon ve mülhakatı olan sancaklardan münavebe yoluyla üç ayda bir 300'er nefer asker yollanmaktaydı. 4 Şubat 1821 tarihinde nöbet Trabzon sancağının olduğundan, 300 askerden 57 neferi Akçaabâd maa Yomra kazasının hissesi olup yarı yarıya hesabıyla 28 neferi Vakfıkebir nahiyesinin, 29 neferi de Pulathâne'nin hissesi idi. Bu neferler köylere, vergi paylaşımındaki oranlar üzerinden taksim olundu. Tevzi sırasında her köye tam nefer isabet etmediğinden asker vermeyen köyler, kişi başına 100 kuruş bedel üzerinden hesaplanmak kaydıyla, borçlu olduğu meblağı asker veren köylere ödemekteydi⁵⁰. Özel durumlarda işin icabına göre oranlarda geçici bazı ayarlamalar yapılmaktaydı. Meselâ 1831 yılında Akçaabâd kazasına isabet eden 135 topçunun 37'si Trabzon kalesi ve 98'i Pulathâne kasabası tabyalarına tertip edilip bu askerlerin tamamı kazaya tevzi edilmiştir. Uygulama gereğince bunların yarısı Vakfıkebir'e yazılsa, bu kasaba Trabzon'a uzak olduğundan, gerektiğinde tez elden buldurulması mümkün olamayacaktı. Bu yüzden topçuların tamamının Akçaabâd'a yazılması, bunların vergiden muaf olmalarından dolayı da kazanın vergisinin taksiminde kırk akçe itibarıyla 21'inin Vakfıkebir'e, 19'unun Akçaabâd'a tevzii uygun görülmüştü⁵¹.

50 TŞS, 1953, s.49/b. Trabzon kazalarından İran tarafına yollanması istenen bin neferden 170 nefer Akçaabâd maa Yomra kazasına isabet etmişti. Yine yarı yarıya hesabıyla Vakfıkebir'e ayrılan kısımdan geriye kalan 85 nefer yalnız Pulathâne'den toplandı. 27 Safer 1237. s.50/a.

51 TŞS, 1953, s.3/b.

Tablo-7. Akçaabâd kazasının masrafları. 21 Zilkade 1262 (11 Ekim 1846).

Açıklama	Meblağ (krş., para)
1262 Rûz-ı Kasım tevziinden olmak üzere Trabzon sancağından intikal eden hisse	120.439
Harc-ı buyruldu	2.000
Bazı kesân mahiyesi	2.500
Tevzii buyruldu hizmet	4.000
1262 Rûz-ı Kasım müteveli için idhâli lâzım gelen	4.166,20
Vakıf kâtibi kalemiyesi	1.750
1262 Rûz-ı Hızır'ndan Rûz-ı Kasım'na kadar ber-mutâd Trabzon kirahâne iânesi	10.000
Hakim efendiye harc-ı imza	1.500
Kezâlik kuruşta bir paradan resm	1.000
Kâtip efendiye ve mahkeme hademesine	650
1262 Rûz-ı Hızır'ndan Rûz-ı Kasım'na kadar mukayyid mahiyesi	1.200
Mütesellim Kalcızâde Mehmed Bey'nin mürûr ve ubûru	8.957
Mütesellimin 1261 Şevvali'nin 17'sinden 1262 Zilkadesi'nin 17. günü Rûz-ı Kasım'na değin mahiyesi	2.000
Kezâlik mütesellimin ikramiyesi	3.000
Müteferrik masraflar	3.000
Kabzımalıye	200
Mütesellim kâtibi kalemiyesi	500
Tüfenkçibaşı mu'tâdesi	500
Toplam	167.362,20
Toplam meblağdan Vakfikebir'e düşen hisse	79.497,20
1262 Rûz-ı Hızır'ndan Rûz-ı Kasım'na kadar Pulathâne âyanı Sakazâde Mehmed Ağa'nın mürûr ve ubûr masrafı	5.430
1262 Rûz-ı Hızır'ndan Rûz-ı Kasım'na kadar Pulathâne âyanı Sakazâde Mehmed Ağa'nın altı aylık masrafından iane olunan ikramiyesi	6.000
Vakfikebir'in bu tevzi dönemine ait toplam vergisi	90.927,20
Toplam meblağdan Akçaabâd'a düşen hisse	79.997,10
Pulathâne âyanı mürûr ubûr masrafı, 1262 Rûz-ı Hızır'ndan Rûz-ı Kasım'na kadar altı aylık ikramiye	10.931,20
Akçaabâd'ın bu tevzi dönemine ait toplam vergisi	90.928,30

Kaynak: TŞS, 1974, 3/b

Kazanın o tevzi dönemindeki harcamaları toplandıktan sonra köylere taksimat yapılırdı. Bunda her köyün veya mahallenin vergiden belli katsayıya göre hisse aldığı anlaşılmaktadır. Köy ve mahalle halkına vergi tevzii yapılırken, bir hâne için ödenmesi gereken vergi mahalleye düşen toplam verginin yüzdesi olarak, yani her vergi mükellefinin mahalleye düşen toplam meblağın yüz kuruşunda ne kadar ödeme yapacağı bir defa belirlendikten sonra mahkemede özel defterine kaydedilirdi. Ayrıca mahalle imamları ve muhtarları ile gayrimüslimlerin sorumlularınca da bu tür kayıtların tutulduğu anlaşılmaktadır. Tevzi zamanlarında bu kayıt ve oranlara bakılarak hânelerin vergi yükü tespit edilirdi⁵². Bir tevzi döneminde ne kadar masraf yapılacağı bilinmediğinden iki dönem arasında büyük farklar oluşabilmekteydi. Köylerin isimleri tevzi defterlerinde her zaman geçmemekteydi. Genelde köyün sorumlusu olan ağa adına tevzi işlemi yapılmaktaydı (Tablo-8). Bununla birlikte köylerin isimlerinin ve hisselerinin gösterildiği tevzi kayıtlarına da rastlamaktayız. Ağalar kendilerine tebliğ edilen vergi miktarını idareleri altındaki halktan toplayıp kaza âyanına, o da valinin temsilcisine teslim ederdi. Anlaşıldığı kadarıyla ağalar da köylüden bu miktarın biraz üzerinde para toplayarak kendi ağalık hakkını ve diğer harcamalarını da tahsil etmiş olurlardı. Gerektiği hallerde ağalar ödemeyi yapıp daha sonra halktan tahsil yolunu seçmekteydiler (Tablo-9).

Tablo-8. Pulathâne'ye ait bazı vergilerin köy yöneticisi ağalara tevzii.

Hisse sahibi ağanın adı	10 L 1236 11.7.1821	1 B 1237 24.3.1822	15 CA 1240 5.1.1825	13 ZA 1240 29.6.1825*	25 B 1241 7.3.1826
Kalcızâde Osman Bey	261	163	2.070,25	2.126,13	1.853,09
Serdar Mehmed Ağa	1.093,23	1.215	8.353		
Serdar Mustafa Ağa	696,20	795	5.761,20	10.198,30	8.897
Hacı Salihzâde Pir Ağa (1241'den sonra Ali ve Tufan Ağalar)	475,38	280,20	3.687,36	2.664,30	2.324
Hacı Pehlivanzâde Mustafa Ağa ve Hüseyin Ağa	371	219	2.880,17	2.080,15	1.814,18
Hacı Salihzâde Mehmed Ağa	633,10	393,30	3.472,26	2.509,26	2.186,15
Hacı Salihzâde Ali Ağa		305,20	1.500	1.084,02	931,19
Abanoszâde Süleyman Ağa	145,02	137,10	1.138	777,02	677,25
Abanoszâde Emiş Ağa (1240'dan sonra Mahmud Ağa)	790,04	746,10	6.045,25	3.783,07	3.297,30
Sakazâde Ali Ağa	85,20	95	655,20	472,25	413,19
Toplam	4.551,37	4.350,10	35.565,09	25.696,30	22.395,15

Kaynak: TŞS, 1953, 50/b, 51/b.

⁵² TŞS,1964, s.17/b.

Tablo-9. Akçaabâd'ın 1262 Ruz-u Kasım ve 1263 Ruz-ı Hızır tevziine ait meblağın kaza köylerine dağılımı.

Âyanın adı	Köyün adı	25 ZA 1262 /14.11.1846 (kuruş, para)	27 CA 1263/ 13.5.1847 (kr., para)
Sakazâde Mehmed Ağa	Nefs-i Pulathâne mah. müs.	731,10	722,20
	Nefs-i Pulathâne mah. reaya.	2.043,20	2.023
	Golonos mah. müslüman.	731,10	722,20
	Golonos mah. reayası	1.023,30	1.011,20
	Dürbide mahallesi	1.316,10	1.300
	Salari	438,30	433,20
	Satari	1.755,10	1.806,10
	Çakira	877,20	866
	Kalfera - Macera	587	-
	Ahanda	1.462,20	1.445
	Üstürkiya Müslümanları	1.462,20	1.445
	Üstürkiya Reayası	731,10	722,20
	Fırankoli	292,20	289
	Cavana	1.755	1.735
	İspendam	1.462,20	1.745
	Cera	438,30	433,20
	Gutoz	438,30	289
	Gozari	877,20	794,30
	Kurubi	877,20	867
	Hotuz (?)	292,20	144,20
	Eski Köy	585	578
	Tekye	438,30	289
	Lalanık	585	578
	Karciya müslümanları	877,20	867
	Karciya reayaları	1.316,20	1.300,20
	Mersin	2.047,20	2.023

	Vartara	438,30	433,20
	Geliya	731,10	722,20
	Mehmed Ağa'nın Gutoz ve Kalfera marabaları		289
Toplam		26.616	25.876
Sakazâdeler Ali Ağa, Hacı Ağa ve Abdi Ağa	Koftez	292,20	289
	Şole	585	578
	Cahuri	731,10	722,21
Toplam		1.608,30	1.589,20
Hacı Salihzâde Süleyman Ağa	Mohola	658,05	650,20
	Botonoz ve Aftelon	365,25	433,20
	Arpacılı ve Kozira	365,25	361,10
	Kıran	511,35	505,30
	Cayıra ve Orman Kıran	1.608,30	1.589,20
	Vazol Dimena	1.243,05	1.228,20
	Kalira	1.216,10	1.408,35
	Karkaliya	585	687,15
	Çaşuda	2.120,25	2.095,10
	Helvacı	511,35	505,20
	Kalanima	1.316,10	1.300
	Fiz	212,25	2.095,10
Toplam		13.926,25	12.862,10
Tekrar adı geçen Süleyman Ağa	Sera Asur	1.280	1.260
	Fakalinca	320	315
	İlane	1.344	1.323
	Bodamiya	960	472,20
	Zezi Ağlanos	448	441
	Kalubna	480	472,20
	Simli Karaman	868	756
	Haraka	256	252

	Bulabda Horcoro	256	252
	Mayer	256	252
	Kokona	1.088	1.071
Toplam		7.556	6.867
Hacı Salihzâdeler Abdülhamid, Hasan, Derviş ve Hacı Salih Ağalar	Sıdıksa	1.005	1.057,20
	Çal	1.072	1.128
	Haçka	1.876	1.974
	Kalkiye - Gadalyuz	335	352,20
	İhtimana	670	705
	Mucura	703,20	740,10
	Hameni	335	352,20
	Mûla	607	634,20
	İsteramlan	737	775,20
	Visere	1.072	1.128
	Horovi	938	987
	Hatolita	402	427
	Vayton	737	775,20
Toplam		10.489	11.036,30
Hacı Pehlivanzâdeler Mustafa ve Hüseyin Ağa	Vare	1.742	1.833
	Holku	335	352,20
	Şinek	1.240	1.411,30
	Canîni	737	775,20
	İpsil	737	775,20
	Bolita	335	352,20
	Mimera	737	775,20
	Gazoysa	737	775,20
Toplam		6.700	7.051,30
Kalcızâde Mehmed Bey	Suga	2.949,20	3.043
	Halomana	3.123	2.864

	Kalciya maa Mağlavita	1.214,20	1.253
	İle	1.664	1.638
Toplam		8.951	8.798
Abanoszâde Mahmud Ağa	Argaliya	1.735	1.790
	Bolita		723
	Agrit	1.214,20	1.074
	Hohamota	1.041	1.074
Toplam		3.990,20	4.661
Abanoszâde Pir Ağa	Kisarna	2.429	2.506
	Cankariya	1.735	1.790
	Mahmat	694	716
	Soğuksu maa Tirzik	1.735	716
Toplam		6.593	5.728
Dimlizâde (?) Mehmed Ağa	Kireçhâne	2.776	2.864
	Çukurçayır	347	358
Toplam		3.123	3.222
Abanoszâde Emiş Ağa	Oksi	1.735	1.890
Toplam		1.735	1.890
GENEL TOPLAM		89.990,35	89.582,10

Kaynak: TŞS, 1974, 3/b-4/a, 12/a-b (Defterdeki kayıtlarda toplama hatası olduğundan kendi bulduğumuz rakamlar yazılmıştır.)

Akçaabâd maa Yomra kazasının avarız hânesi 62, nüzül hânesi 62 hâne ve 1.5 rub' idi. Bu vergi yılda iki defa ve her hâneden 24'er kuruş olarak toplanmaktaydı (Tablo-10). Toplanan bu paralar merkezden gelen emir doğrultusunda ilgili yerlere gönderilmekteydi. Meselâ Trabzon sancağının 1235-1238 senelerine ait dört senelik avârız ve bedel-i nüzül Çürüksu ve Faş kalelerinin binalarına sarf edilmek üzere ayrılmıştı⁵³.

⁵³ TŞS, 1953, s.6/a, 14/a, 45/b-46/a. Ayrıca bkz. Halil Sahillioğlu, "Avârız", *DİA*, IV, s.108-109; Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girilirken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul, 1985, s.155-157; Yusuf Oğuzoğlu, "Osmanlı Şehirleri Üzerindeki Halkın Vergi Yükü Üzerine Bir Araştırma (1680-1700)", *OA*, XV (1995), s.167; Saydam, "Tekâlif-i Örfiye", s.18-20.

Tablo-10. Akçaabâd kazasının avârız ve nüzül vergisi (1237 / 1821-1822).

	Miktar	Açıklama
Avarız hâne	62 hâne 1.5 rub'	
Bedel-i nüzül	42 hâne 1.5 rub'	
Toplam hâne	104 hâne 3 rub' yarısı-52 hâne 1.5 rub'	Bu vergi iki taksitte alındığından yarısı hesaplanmıştır
Beher hâne 24 kr. toplam meblağ	1.257	
Bu parayı almak için yollanan mübaşirin hizmetiyesi	450	
Genel toplam	1.707	

Kaynak: TŞS, 1953, s.14/a.

Tanzimat'ın uygulanmasından önce nakdî vergilerin yanı sıra aynı olarak da muhtelif vesilelerle halktan vergi toplanmaktaydı. Meselâ Pulathâne köylerinden valinin hayvanları için 63.5 kantar saman ile 10 kantar çıra toplanması mutad bir uygulama idi⁵⁴. Aynı şekilde mühimmat ve erzak nakli için kiralanacak hayvan bedelleri, şu veya bu kaleye yollanacak askerlerle, onların başına geçirilecek başbuğün masrafları da zaman zaman genel tevziden ayrı olarak köylerden toplanmaktaydı. Tablo 11'de bunlarla ilgili bazı örnek bilgiler yer almaktadır.

Tablo-11. Pulathâne âyanlarının ödemeleri gereken muhtelif harcamalar.

Hisse sahibinin adı	Erzurum'a mühimmat nakli için gereken beygir sayısı (18 Ş 1237)	Erzak nakil bedeli (9 M 1239) (krş., para)	Anapa'ya yollanan askerlerin masrafı (25 N 1242) (krş., para)
Kalcızâde Osman Bey	15	200,30	1.755,28
Serdar Mehmed Ağa	93	823	
Serdar Mustafa Ağa	65	565,20	8.594
Hacı Salihzâde Pir Ağa	42	363	2.255,28

54 TŞS, 1953, s.48/a.

Hacı Pehlivanzâdeler Mustafa Ağa ve Hüseyin Ağa	32	283	1.741,10
Hacı Salih zâde Mehmed Ağa	36	245	-
Hacı Salihzâde Ali Ağa	28	245	3.015,18
Abanoszâde Süleyman Ağa	12	110	636,25
Abanoszâde Emiş Ağa (1242'de Mahmud Ağa)	69	599	3.179,38
Sakazâde Ali Ağa	8	64,10	399,10
Toplam	400	3.498,20	21.577,37

Kaynak: TŞS, 1953, s.50/a, 51/a, 10/b.

Taşradaki vergilendirme düzeni ile ilgili olarak karşılaştığımız bir önemli nokta da mükelleflerin vergi yükümlüsü sayılması, tamamen veya kısmen muaf tutulması konusunda valilerin oldukça yetkili olmalarıydı. Şahısların ya doğrudan valiliğe veya kadılık vasıtasıyla yaptıkları müracaatlar değerlendirildikten sonra "askerî" statüde olanlar, ödemede gücü olmayan fakirler, güçlü kimselerin iltimaslarına nail olabilenler ya tamamen muaf olurlar ya da bir miktar tenzilat sağlayabilirlerdi. Muafiyet ile ilgili valilik buyrulduğunun sureti şer'îye sicillerine yazılırken, ilgiliye buna dair bir yazı verilmekte ve durum mahalle imamına da bildirilmekte idi. Bununla ilgili olarak Akçaabâd'da vergi muafiyeti veya tenzilatı yapılan bazı örnekler aşağıda zikredilmiştir:

Kalcızâde Hacı Bey'in İspandem köyünden satın aldığı çiftlik için bir akçe ve fukaraya merhameten bir akçe olmak üzere köy vergisinden toplam iki akçenin tenzil kılınması; Ulemadan Yusuf Efendi'nin Soğuksu köyünden satın almış olduğu çiftlik için köyün vergisinden bir akçe tenzili; Tufan Ağa idaresindeki Horovi köyünden Mustafa Efendi'nin muafiyeti ve köyden bir akçe tenzili; Canini köyü imam-hatibi Derviş Mehmed'e halk baskı yapıp vergiden hisse ödemesini, aksi takdirde perakende ve perişan olacaklarını ifade ettiklerinden vergiden muaf olan imam için köy saliyanesinden bir akçe tenzili; kaza ileri gelenlerinden Hacı Salihzâde Mehmed Ağa'nın Geliya köyünde olan marabalarına isabet eden vergiden dört akçe tenzil olunmasını istemesinden

dolayı belirtilen meblağın istenmemesi; Dürbide mahallesinin tevzii on buçuk akçe olup mahalle imamı Hacı Hüseyin oğlu Mahmud'un muafiyetinden dolayı mahalle vergisinden yarım akçenin tenzil olunarak kendisinden vergi istenmemesi; Metinkaniya köyü mahallelerinden Kudretiye mahallesinin ekser emlak ve arazisi hassâ silahşörlerinden Salihzâde Ali Ağa'ya ait olup burada konağı da bulunmakta, bir iki hâne var ise de bunlar da konak hizmetinde bulduklarından sicill-i mahfuzda kayıtlı iki buçuk akçenin tamamen kaldırılarak bütünüünün muaf tutulması; Beş seneden beri İmaret medresesinde ilim tahsil eden ve Golonos mahallesinde küçük bir evi olan Ahmed adlı talebenin vergi ödemeye gücünün olmaması ve tahsiline devam edebilmesi için kendisinin vergiden muaf tutulması ve adı geçen mahalleden onun adına yarım akçenin indirilmesi; Trabzon ulemasından Kisarna ve Argaliya'da birer miktar emlak ve arazisi olan Pir Efendi'nin muafiyeti sebebiyle Kisarna'dan bir akçe tenzil kılınması; Soğuksu'da bahçesi olan Hacı Hüseyin Ağa'dan saliyane istenmemesi ve köyün vergisinden yarım akçe, Geliya köyünden bir akçe, Gutoz köyünden bir akçe olmak üzere toplam üç akçe tenzili yolundaki isteğinin uygun bulunduğu; Akçakale bitişiğindeki Tekye maa Lalanık köyünün Akçaabâd mahkemesi sicilinde kayıtlı olan üç buçuk akçesinin bir akçesinin Tekye köyü için tenzil edilmesi; Trabzon Saray-ı Atik mahallesi imamının Akçaabâd'a bağlı Cayira köyündeki arazisinden akçe alınmaması için bu köyün vergisinden üç akçe indirilmesi; Cavana köyünden Mahmud Efendizâde Mehmed donanmada iken İskenderiye'de yaralanmış olup bu türlü gazilerden vergi alınmaması; Hacı Salihzâde Ali Ağa'nın idaresinde olan Metinkaniya köyünden vali dairesi için dört kantar saman tayin olunduğu derkâr ise de, adı geçen köy Ali Ağa'nın marabası olduğundan iki kantar saman tenzil edilmiş olup bundan sonra iki kantar alınması; Kalyara'da ikamet eden Derviş Efendi sipahi olduğundan vergiden muafiyeti gerekip ayrıca fakir olması dolayısıyla kendisinden vergi istenmemesi; Pir Ali Ağa'nın idaresinde bulunan köylere valilik dairesinin hayvanları için saman yüklendiyse de, bu köyden çıra da alınmakta olduğundan ikisinin birden istenmesinin haksızlık olacağından saman talep edilmemesi⁵⁵.

Görüldüğü üzere çok çeşitli şekillerde muafiyet belgesi temin edilmesi mümkündür. Gerçi muaf olanların hissesine düşen miktar ilgili mahalle veya

⁵⁵ TŞS, 1953, s.3/a, b, 4/a, b, 5/a, b, 8/a, 17/a.

köyün genel borcundan tenzil edilmekteydi, ancak neticede vilayette yapılan harcama halktan tahsil edileceğinden bir şekilde bu şahısların ödemedikleri vergiler başkalarına yüklenmekteydi. Öte yandan vilayet masraflarının halktan toplanması uygulamasının sağlıklı ve adaletli işlemesi doğrudan mahallî yetkililere kalmış idi. Bütün bunlardan çıkan sonuç ise vergi adaletinin tesis edilebilmesi için öncelikle vergi tarh ve tahsilinin daha objektif kurallara bağlanması ve standartlaşmanın sağlanması gereği idi. Tanzimat Fermanı ile bu konuda devrin şartlarına göre bir takım ileri adımlar atıldığı görülmektedir. Gerçekten de Tanzimat Fermanı'nda toplumun saadeti için değiştirilmesi ve yenilik yapılması gereken hususlardan biri olarak vergilendirme sisteminin ele alındığı görülmektedir. Fermenda, verginin vatandaşların emlak ve kudretine göre tarh ve tahsil olunması gerektiği vurgulanarak o zamana kadarki uygulama eleştirilmiştir⁵⁶. Eleştirinin temel noktası bilhassa "tekâlif-i örfiye" üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Mahallî ihtiyaçlarla bağlantılı olan tekâlif-i örfiyenin eleştirilmesi, bizzat devlet adamları tarafından uygulanmakta olan bazı usûllerin artık savunulmadığını ortaya çıkarmaktadır ve bu açıdan fermanın yayınlanması önemli bir gelişmedir⁵⁷. Gerçekten de ne zaman ve ne miktarda alınacağı çoğu zaman bilinmeyen, yetkili devlet adamlarının suiistimallerine zemin hazırlayan, hukukî vergi olmaktan çıkıp zulüm aracı halini alan bu vergiler, hem halkın malî gücünü olumsuz yönde etkilemekte, hem de devlet-halk ilişkisini zedelemekteydi. Tanzimat'la getirilmek istenen yeni düzende öncelikle bu konuda bir zihniyet değişimine ortam hazırlamak ve daha modern usûllere kavuşturulmuş bir vergilendirme yöntemine geçmek amaçlanmıştı⁵⁸.

56 Fermanın bu noktalara değinen kısımları için bkz. Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara, 1985, s.176 vd.; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, Ankara, 1988, s.170 vd.

57 Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, Sad. Enver Koray, Ankara, 1985, s.44-45. Fermanın yayınlanmasından sonra bazı yerlerde verginin tamamen kaldırılacağı gibi yanlış anlaşılmalara ortaya çıkınca yollanan açıklayıcı fermanla "eğerci bundan böyle zulm dedikleri şey bütün bütün kaldırılarak vergü maddesi güzel ve kavi nizama bağlanacak ise de bu husus evvel emirde her yerin hal ve keyfiyeti aranılıp ve taranılmağa ve bu dahi bir az vakte muhtac olduğu" ifade edilmiştir. Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa*, s.182.

58 İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Osmanlı İmparatorluğu*, s.361-367. Geniş bilgi için bkz. Abdüllatif Şener, *Tanzimat Devri Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul, 1990.

1847'de Trabzon'un Tanzimat'a dahil edilmesiyle birlikte vergilendirmede de yeni bir dönem başlamış oldu. 1263 Rûz-ı Kasımı ile 1264 Martı arasındaki dört aylık dönemde Akçaabâd'ın meydana gelen masrafları bir tevzi ile aradan çıkarıldı⁵⁹. Bundan sonra Tanzimat usûlünce ilk vergi tevzii Mart 1264-Şubat 1264 arasındaki bir tam seneyi kapsamak üzere belirlendi. Trabzon Defterdar Rüşdü imzasıyla hazırlanan tevzi defterinde Akçaabâd kazasının hissesi 395.136 kuruş olarak tespit olundu. Vergi tespit edilirken eski dönemlerde bir yılda halkın muhtelif adlarla ödedikleri toplam vergiden bir miktar indirim yapıldıktan sonra yeni vergi tespit edilmiş oldu. Nitekim 21 Şevval 1264 tarihli defterdar pusulasına göre bu meblağdan 38.836 kuruş padişah tarafından tenzil edildiğinden dolayı yıllık vergi tutarı toplam 356.300 kuruş olarak kesinleşmişti. Bu verginin içine müdür maaşı, mukayyid, nüfus nazırı, zaptiye neferatı maaşlarıyla masraflar dahil edildi. Dolayısıyla bu meblağın üzerine müdür maaşı, mübaşir hizmeti gibi haksız yere akçe zam edilmemesi ilgililere emredildi. Buna dair pusula 1 Mart 1264 tarihinde kazaya gönderildi. Belirlenen verginin kaza ve nahiye ahalisi arasında; hal ve tahammülleri, arazi ve emlakları dikkate alınarak tarh ve taksim ile sene bitimine kadar tahsil edilmesi; köylere düşecek miktarların müdür ve nâip tarafından özel pusula tanzimiyle mühürlenip halka duyurulması istendi⁶⁰.

Tablo-12'de köylere taksim edilmiş şekliyle verdiğimiz yeni vergi miktarları eskiye nazaran nispeten de olsa bir iyileşme getirmekteydi. Her şeyden önce sene başında miktar belirlenmiş ve 12 aylık bir süre içerisinde ödeme yapılması fırsatı sağlanmıştı. Dolayısıyla beklenmedik bir zamanda köylünün vergi talebi ile karşılaşması artık söz konusu olmayacaktı. Ayrıca miktar da o devrin şartlarına göre dikkate değer oranda düşürülmüştü ki, toplamda % 10'a yakın bir indirim söz konusu idi. Şüphesiz bu iyileşme köylülerin malî durumunu yakından etkilemiş olup Tanzimat'a sempati ile bakılmasını sağlamıştı. Meselâ Tablo-9'da dökümünü verdiğimiz 1262-1263 yıllarındaki iki tevzi döneminde Satari 3.561,20 kuruş vergi öderken şimdi 3.413 kuruş; Ahanda 2.907,20 kuruş vergi öderken şimdi 2.844 kuruş vergi ödeyecekti. Buna karşılık köylerin yöneticisi

⁵⁹ TŞS, 1974, s.20/b-21/a.

⁶⁰ TŞS, 1974, s.23/a, 40/b-43/a.

olan ağaların istedikleri ölçüde serbest davranmalarını engellediği için onlardan aynı ölçüde bir destek gelmediği anlaşılmaktadır⁶¹.

Tablo-12. Akçaabâd kazasının Tanzimat ilkelerine göre belirlenen 1264 (1848-1849) yılı vergisinin mahalle ve köylere dağılımı⁶².

Nefs-i Pulathâne ve tevâbii köyler	
Köyün adı	meblağ (kuruş, para)
Nefs-i Pulathâne mahallesi müslümanları	1.200
Nefs-i Pulathâne mahallesi reayaları	3.100
Golonos mahallesi müslümanları	800
Golonos mahallesi reayaları	1.600
Dürbide mahallesi	2.000
Salari	853
Satari	3.413
Çakira	1.706,20
Kalfera-Macera	1.437,20
Ahanda	2.844
Üstürkiya Müslümanları	2.844
Üstürkiya reayaları	1.022
Firankoli	500
Cavana	3.413
Cera İspendam	2.844
Çera	853,20

61 Bu ağaların gönüllerini hoş tutmak üzere maaşlı olarak bir takım görevlere atanmaları gibi yöntemlere başvurulmuştu. *BOA. İrade, Meclis-i Mahsus, 2477.*

62 Defterin orijinalinde bazı toplama hataları bulunmaktadır. Meselâ köylerin toplam sayısı 188, hâne toplamı 6.791, Nefs-i Kalanima deresinin toplam vergisi 64.929 kr. 30 para, Ayagorgor nahiyesinin toplam vergisi 47.988 kr., Akhisar deresinin toplam vergisi 19.945 kr. 30 para, genel toplam da 366.300 kr. olarak kayıtlıdır. Tablo-12'deki toplamalarda biz kendi bulduğumuz rakamları kullandık. Öte yandan aynı köyün Müslüman ve reayalarının farklı köyler olarak nitelendirildiği durumlarda müdahale etmedik. Bundan ö köylerde verginin her iki cemaatten ayrı ayrı toplandığı anlaşılmaktadır.

Gotoz	838
Gozari	1.564
Kurubi ve Çilekli	1.706,20
Eskiköy	1.138
Tekye ve Akçakale	711
Lalanık	1.137,20
Karciya Müslümanları	1.500
Karciya reayaları	2.000
Mersin	2.232
Mersin reayası	1.750
Vartara	850
Koftez	569
Geliya	1.422
Şole	1.137,20
Cahuri	1.422
Sarı	426,20
TOPLAM	50.834,20
Mahalle-i Pulathâne ve tevâbii köyleri otuz iki adet olup ve 1.200 hânedir.	
Köydeki ortalama hâne sayısı: 37,5, hâne başına düşen ortalama vergi: 42,15.	
Nefs-i Kalanima deresi köylerinin vergi miktarları	
Nefs-i Kalanima	2.844
Fiz	4.124
Çaşuda	3.724
Kotona	500
Lefka	900
Çayıra, Ormankıran ve Mücliye	3.128,20
Vazoldimena	2.417,20
Kalira	2.773
Karfeliya	1.151

Helvacı	995,20
Mohola	1.280
Botanoz ve Aftelon	1.453,20
Arpacılı ve Kozira	1.161
Kıran ve Salayra	1.453,20
Korina	1.000
Vare	3.592
Canini	1.520
Şinek	2.763
İpsil	1.520
Bolita	692
Holku	691
Gazoysa	1.688,20
Mimera	1.688,20
Hatolita	729
Vayton	1.520
Mucura	1.611,30
İsteramlan	1.520
Horovi	1.934
Visera	2.210,20
İhtimana	1.210
Haçka	3.868
Gadalyuz ve Kalkiye	850
Çal	2.243,20
Hameni	691
Müla	1.276
Sidiksa	2.106,20
TOPLAM	64.629,30

Nefs-i Kalanima deresi ve tevâbii köyleri otuz altı olup 1.317 hânedir. Köydeki ortalama hâne sayısı: 36.6, hâne başına düşen ortalama vergi: 49,07.	
Sera deresi ve tevâbii köyleri	
Sera ve Asur	2.484
Fakalınca	621
İlane	2.608,20
Bodamiya	1.863
Kalonya	931,20
İlanos	869,20
Simli Karaman	1.490,20
Haraka	497
Bulayra maa Horcorot	497
Mayer	497
Kokona	1.711,20
İle	2.929,20
TOPLAM	17.000
Nefs-i Sera deresi ve tevâbii köyleri on iki adet olup 363 hânedir. Köydeki ortalama hâne sayısı: 30.3, hâne başına düşen ortalama vergi: 46,34.	
Ayagorgor nahiyesi köyleri	
Suga	5.363
Halomana	5.720,20
Kalciya maa Maglavita	2.520,20
Argaliya	3.575,20
Agrit	2.145,20
Hohomota	2.145,20
Kisarna	5.005
Cankariya	3.575,20
Mahmat	1.429
Soğuksu maa Tirzik	1.300

Bolita	1.430
Oksi	3.575,20
Kireçhâne	5.720,20
Çukurçayır maa Büryan	1.500
Karlık	3.000
TOPLAM	48.006
Ayagorgor nahiyesi ve tevâbii 15 köy ve 1.135 hânedir.	
Köydeki ortalama hâne sayısı: 75.7, hâne başına düşen ortalama vergi: 42,11.	
İskefiye nahiyesi köyleri	
İskefiye	2.353
Yoros	3.390
Savaruksa	1.883
Vacanoz	4.700
Salava	2.826
Kalkandoz	1.883
Arvela	945
Barharlı	660
Çera	1.413
Cavdanyoz	1.507
Kalida	940
Kiramiya	1.695
Davros	1.880
Hazar	560
Mankaniya	750
Lagot	1.690
Hororha	565
Nebvar	2.810
Celabi maa Kurca	1.880
Balaban	2.800

Sebkinoz	940
Savaraksanda Zonide	370
Ağasa maa Mafriyoz	750
Makrinamoz	3.750
Yalı	1.880
Mankana	270
Mudra	750
TOPLAM	45.840
İskefiye nahiyesi ve tevâbii köyleri yirmi yedi adet olup 650 hânedan ibarettir. Köydeki ortalama hâne sayısı: 24.1, hâne başına düşen ortalama vergi: 70,21.	
Fol nahiyesi köyleri	
Alazlıkamana ve Kıran	3.602
Adanos	1.692
Ruka	1.908
Düzlük	1.318
Zolta	3.110
Lolisa	3.296
Edra ve Kafdandoz	6.119
Komantaranın Raşi	1.790
Komantaranın Vamenli	1.037
Komantaranın Kadahor	1.509
Komantaranın Mankaniyoz	239
Kıran	110
Aliboz	378
Usburlu	3.014
Budamlı	1.130
Marna	3.954
Betromite	3.014
Caferli	1.134

Çile	676
Aydınlı	289,30
Kamuha	1.108,20
İbsalde ve Kozozlu	6.607
Keraşon	3.593
TOPLAM	50.628,10
Fol nahiyesi köyleri 23 tane olup 852 hânedan ibarettir. Köydeki ortalama hâne sayısı: 37, hâne başına düşen ortalama vergi: 59,19.	
Şarlı nahiyesi köyleri	
Şarlı	2.571
Takazlı	886,20
Bolinsa	886,20
Nefs-i Kızılağaç	2.172,20
Buzlu	1.770
Gölgirişi	643,20
Abdallı	1.368,20
Çamgirişi	362
Çarlaklı	925,20
Hodalabayır	1.930,20
Hodala	772,20
Vardallı	2.896
Kefli ve Zenberek	4.344
Kadahor Kızılağaç	1.351,20
TOPLAM	22.880,20
Şarlı nahiyesi köyleri 14 tane olup 370 hânedan ibarettir. Köydeki ortalama hâne sayısı: 26,4, hâne başına düşen ortalama vergi: 61,34.	
Oğuz nahiyesi köyleri	
Oğuz	6577
Anbarlı	1251

Seyidahmedli	1347
İsdil	1348
Yavebolu	6274,20
Akkilise	5791,20
Aksakallı	1061
Kızılızüm	3958
Huplu	3378,30
Şahmelik	4344
Korkudan	868,10
TOPLAM	36.199
Oğuz nahiyesi ve tevâbii 11 köyde 544 hâne bulunmaktadır. Köydeki ortalama hâne sayısı: 49.5, hâne başına düşen ortalama vergi: 66,22.	
Akhisar deresi köyleri	
Kireç	1.046
Çamkiriş	526
Karakubbe	526
Göristen	1.896
Duraliuşağı	1.119
Düzköy	1.484
Karamağzı	1.200
Dorukkirişi	2.087,20
Semine	408
Alagâvur	1.664
Pehliçukur	835
Gövene	1.536
Tepeağzı	422
Dereköy	623
Kabasakal	1.559
Kâfirkıran	963,20

Timara	971,20
Çetrik	398,30
Dereköy Mentешesi	690,20
TOPLAM	19.949,30
Akhisar deresi tevâbii 19 köyde 634 hâne bulunmaktadır.	
Köydeki ortalama hâne sayısı: 33.4, hâne başına düşen ortalama vergi: 31,17.	
GENEL TOPLAM	355.973
Akçaabâd ve Vakıf 189 köy ve 7.065 hânedan ibarettir.	
Köydeki ortalama hâne sayısı: 37.4, hâne başına düşen ortalama vergi: 50,38	

Kaynak: TŞS, 1974, 40/b-43/a.

Tablo-12'deki bilgiler kaza hakkında bir takım ilave bilgiler elde etmemize de imkân sağlamaktadır. Anlaşıldığına göre ortalama olarak hâne başına alınan vergi 50 kuruş 38 paradır. Ancak bazı köylerde bu oranın daha fazla olması köy halkı arasında maddî durumu iyi olan kimselerin yüksek oran teşkil ettiğini göstermektedir. Bilhassa sahil şeridinde yer alan İskefiye nahiyesinde (Çarşıbaşı) hâne başına düşen vergi 70 kr. 21 para ile en yüksek meblağı oluşturmaktadır. Bunu sırasıyla Oğuz nahiyesi (Beşikdüzü) 66 kr. 22 para, Şarlı nahiyesi (Beşikdüzü) 61 kr. 34 para ve Fol nahiyesi (Vakfıkebir) 59 kr. 19 para ile takip etmektedir. Nefs-i Kalanima'da (Söğütlü beldesi) hâne başına düşen vergi 49 kr. 12 para, Sera deresinde (Yıldızlı beldesi) 46 kr. 34 paradır. Sahilden daha iç kesimlerdeki dağlık alanlardaki köylerde vergi miktarının düşüklüğü halkın maddî imkânlarının da yetersizliğini göstermektedir. Nitekim Akhisar deresi (Şal pazarı) köylerinde hâne başına yıllık ödenecek vergi miktarı 31 kr. 17 para ile en düşük miktarı oluşturmaktaydı.

İncelediğimiz yıllarda Akçaabâd'ın nüfusu ile ilgili kesin rakamlar bulunmamaktadır. Ancak tahminî bir sonuca ulaşmak mümkün görünmektedir. Şöyle ki, 1831 resmî nüfus sayımında Akçaabâd'ın 8.432 Müslüman erkek nüfusa sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu döneme en yakın olan 1881-1882 sayımında Akçaabâd ve Vakfıkebir'deki erkek - kadın nüfusun yarı yarıya olduğu görülmektedir⁶³. Bu durumda toplam Müslüman nüfusu 28.500-29.000

⁶³ Karpat, *Ottoman Population, Demographic and Social Characteristics*, Wisconsin and London, 1985, s.114, 138.

olarak kabul etmek isabetli olur kanaatindeyiz. Bulduğumuz bu toplama gayrimüslimleri de ilave ettiğimizde Akçaabâd'ın nüfusu hakkında doğruya yakın bir rakama ulaşılabılır. 1831 sayımında Trabzon'da, dolayısıyla Akçaabâd'da ne kadar gayrimüslimin yaşadığına dair elimizde belirgin bir veri bulunmamaktadır. Karpat, eserinde Canik ve Gümüşhâne hariç olmak üzere Trabzon vilayetindeki reaya için 11.431 sayısını vermekte ise de, bu aslında cizye ödeyebilen nüfusun miktarı olmalıdır. Zira 1252 (1836-1837) yılına ait "Trabzon ve tevâbiif gebrân cizyesi"nin toplamı 11.631'dir⁶⁴. Rakamların yakınlığı böyle düşünmemizi sağlamaktadır. Söz konusu cizye kayıtlarında bu rakamdan Akçaabâd'a düşen hisse 1.425'dir. Buradan hareketle Akçaabâd kazasındaki gayrimüslim nüfusun miktarını bulmaya yönelik bir deneme yapabiliriz: Bilindiği gibi cizye, ortalama olarak bülüğa ermiş olan yani 12 yaşın üzerindeki sağlıklı, herhangi bir şekilde devlet hizmeti görmeyen yani bir muafiyete sahip olmayan erkek zimmîlerce ödenmektedir. 1881-1882 yılına ait rakamlara göre Trabzon'daki erkek nüfus kadınlardan % 13 daha fazladır. 1897'de ise erkekler % 5 daha fazladır. Bu durumda erkekleri % 8 kadar fazla hesapladığımızda gerçeğe bir hayli yakın bir rakama ulaşabiliriz. Böylelikle Trabzon'da cizye ödeyebilen yaştaki erkeklerin muadili olan kadınların sayısı 1310'dur. Yine 1897'deki kayıtlara göre Trabzon'daki 10 yaş altı çocukları toplam nüfusun % 29'u kadardır. Buna 11 ve 12 yaş grubundakileri de eklediğimizde % 34'lük bir orana ulaşmaktayız. Demektir ki Trabzon'daki her üç kişiden biri çocuk, ikisi 12 yaşın üstündedir. Yukarıdaki hesaba çocuk miktarını da dahil ettiğimizde 4.102'ye, cizye ödeyemeyecek olanları da dahil ettiğimizde en azından 4.200'lere ulaşmaktayız⁶⁵. Sonuç olarak gayrimüslimleri de dahil ettiğimizde Akçaabâd'ın 1836 yılındaki nüfusu 32.500-33.000'e yakın olmalıdır.

1848 yılına ait kaza meclisi mazbatasında Akçaabâd kazasının toplam hâne sayısının 7.065 olduğunu görmüştük. Tereke kayıtları üzerinde yaptığımız incelemelerde bölgedeki ailelerin çocuk sayısı ortalaması 3.2 olup anne ve baba

⁶⁴ TŞS, 1958, s.1/a. Cizye hk. bkz. Halil İnalçık, "Cizye", *DİA*, VIII, s.45-48, Boris Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)", Çev. Ş. Altundağ, *Belleten*, 3 (1944) s.627-630.

⁶⁵ 1881-1882 ve 1897 sayımları ile ilgili istatistikler için bkz. Karpat, *Population*, s.138, 160, 212 ve *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı, 1897*, Haz.: Tefik Güran, Ankara, 1997, s.23-29.

ile birlikte 5.2 katsayısı ile bu hâne sayılarını çarptığımızda⁶⁶, belirtilen yılda Akçaabâd'ın toplam nüfusunun 36.738 civarında olduğu ortaya çıkmaktadır. Bulduğumuz iki sayı arasındaki mantıkî bütünlük cizye kayıtlarına dayanarak yaptığımız hesaplamanın doğruya bir hayli yakın olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte vergi kayıtlarında, vergi vermeyen nüfusun yer almaması, dolayısıyla devlet görevlileri ile bunların yakınları ile şu veya bu şekilde vergiden muaf olanları da dahil ettiğimizde nüfusun verdiğimiz miktardan biraz fazla olması tabiidir.

Ailenin teşekkülüne gelince, uygulamaya göre evlenecek kişiler mahkemeye bizzat giderek veya vekillerini göndererek ya da mahkeme görevlisini eve davet ederek, şahitler huzurunda, nikâhlarının kıyılıp işin resmîyet kazanmasını sağladılar. Nikâh işlemi ile ilgili muhtemel ihtilafların önlenmesi için, taraflar nikâh kıymalarına engel olmadığına dair kadıdan bir belge veya izinnâme getirmektedirler. Kadının izinnâme verebilmesi için de mahalle imam ve muhtarlarınca bir ilmühaber hazırlanması icap etmekteydi. Kaza kaimmakamlığına evlenmek için müracaat olunduğunda, ilgililer kadıya havale olunarak şer'î bir engelin bulunmaması halinde nikâhlarının kıyılması istenmekteydi⁶⁷. Teorik olarak kadıdan izinsiz nikâh kıyılması yasaktı⁶⁸ ve kayıt bulunmadığı hallerde

⁶⁶ Osmanlı toplumu için bir hâne genelde 5 kişi kabul edilmekteyse de biz elimizdeki katsayıyı kullanmayı tercih ettik. Hâne kavramı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Nejat Göyünç, "Hâne", *DİA*, XV, s.552-553.

⁶⁷ Kaza müdürünün kadıya nikâh kıyılması için gönderdiği yazı. "Pulathâne naibi meveddetlu efendi, Akçaabâd kazasına tâbi Eskiköy karyesi sakinlerinden Mehdi oğlu Salih, Pulathâne mahallesinden Golonos mahallesi sakinlerinden Çargel oğlu Mehmed'in bıkır-i bâliğa kerimesi Mahbube nâm hatuna bâ-emrillahi teâlâ tâlib olub mezbûrenin mâni-i şer'îsi yoğ ise tarafeynin rızalarıyla beraber akd-i nikâh-ı şer'iyeye himmetleri. 28 Zilhicce 1265." *TŞS*, 1974, s.46/a. Bir başka yazıda kadının ilgililer hakkında izinnâmeyi hazırlaması istenmiştir. "Pulathâne naibi meveddetlu efendiye inhâ olunur ki, Akçaabâd kurâlarından Habip oğlu Osman nam merkûm Üstürkiya karyesi sakinlerinden Abidin oğlu Hasan'ın seyyib kerimesi Havva'yı Allâh'ın emri üzere akd u nikâh eylemeğe tâlib ve râgib olmağla tarafımızdan akd u nikâhına ruhsat verilüb icâb eden izinnâmesini itâya himmetleri. 24 Şaban 1264. Mehmed Şevki". s.46/a.

⁶⁸ Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi gibi bazı âlimler kadı izni olmaksızın kıyılan nikâhı caiz görmekteydiler. Esra Yakut, "Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi'nin 'Fetavâ-yi Ali Efendi' Adlı Fetvâ Mecmuasına Göre Osmanlı Toplumunda Aile Kurumunun Oluşması ve Dağılması", *OTAM*, 7 (1996), s.290.

tarafı açısından sıkıntı ortaya çıkmaktaydı⁶⁹. Nitekim şer'îye sicillerinde nikâh kayıtlarının yer aldığı sayfalar önemli bir oran teşkil etmektedir.

Doğrudan Akçaabâd mahkemesine ait iki sicil defterinde, 1235-1243 yılları arasında kesintisiz olmak üzere 69, 1249-1250 arasına ait ise 5; yine kesintisiz olmak üzere 1262-1268 yıllarına 102 ve 1 de 1270 yılına ait nikâh kaydı bulunmaktadır⁷⁰. Buna göre nikâhların yıllara dağılımı Tablo-14'te gösterilmiştir:

Tablo-13. Akçaabâd mahkemesinde kıyılan nikâhların yıllara dağılımı

Yıl	Sayı	Yıl	Sayı
1235	10	1250	4
1236	8	1262	2
1237	8	1263	20
1238	8	1264	24
1239	1	1265	14
1240	9	1266	23
1241	6	1267	18
1242	13	1268	1
1243	6	1271	1
1249	1	Toplam	177

Kaynak: TŞS, 1953, s.17/b-21/a; 1974, muhtelif sayfalar.

Şer'îye sicillerindeki nikâh kayıtlarında evlenen erkeğin memleketi yazıldığından bu konuda bir fikir sahibi olmak mümkündür. Söz konusu nikâhlardan 86'sı Akçaabâd mahallelerine ait olup geriye kalanları ikişer üçer tane olmak üzere muhtelif köylere aittir. Öte yandan Trabzon, Vakfıkebir, Gümüşhâne köy veya mahallelerinden, az da olsa Akçaabâd'dan kız alanlara rastlanmaktadır. Bu arada bazı köylere ait hiç kayda rastlanmaması nikâh işleminin mahkemeye intikal ettirilmediğini göstermektedir. Bilindiği gibi yetkili kimselerin bilhassa kadı veya tayin ettiği bir yetkilinin huzurunda nikâh kıyılması

⁶⁹ Meselâ Konya'da böyle bir hadise subaşı tarafından nikâhsız yaşama gibi değerlendirilerek kadıya intikal ettirilmiştir. İlber Ortaylı, "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", *OA*, 1 (1980), s.37 (Konya Şer'îye Sicili, no. 5, 79/5'den naklen).

⁷⁰ TŞS, 1953, s.17/b-21/a; 1974, muhtelif sayfalar.

tercih olunmakla birlikte⁷¹, İslâm fakihlerinden bazıları nikâh işlemi için tarafların rızası, şahitlerin varlığı, bir miktar mehr-i müeccelin tespiti ile nikâha mani bir halin olmamasının yeteceğine dair görüş belirttiklerinden muhtemelen köylerde çoğu evlilikler bu şekilde gerçekleştirilmekteydi. Gerçi köylerdeki imamlara kadı tarafından nikâh kıyma yetkisinin verilmiş olabildiği haller de söz konusudur. Bu durumda imam nikâhı kıyar ve durumu kadıya intikal ettirir. Nitekim Akçaabâd'daki bazı nikâhlarda vekil ve şuhûdul-hâlin kaydedilmemiş olması bu tarz nikâh işleminin varlığına delil sayılabilir. Ancak bazı köylerde 9-10 sene içerisinde hiç nikâh kıyılmaması söz konusu olamayacağına göre mahkeme sicillerine intikal ettirilmeyen pek çok nikâhın olduğunu düşünmek icap etmektedir. Resmî nikâh ile evlenenlerin yarısının kaza merkezindeki mahallelerde oturanlar arasından olması, köylerdeki nikâhların kadıya intikal ettirilmesinde ihmalkâr davranıldığını göstermektedir.

Kadı tarafından kıyılan nikâhlarda evlenen erkeklerin kaçınıcı defa evlendikleri yazılmazdı. Buna karşılık evlenen kadının durumuna göre bir vergi alındığından bu husus nikâh akdlerinde genelde belirtilmekteydi. Yani kadının bâkire, dul, bâliğa, sagire veya murahaka (bülüğa yakın) oldukları hakkında ibareler yer almaktaydı. Akçaabâd mahkemesinde işlem gören toplam 177 nikâhtan 4 tanesinde bu yönde bilgi bulunmazken kalan 173 bayandan 110 tanesi bîkr-i bâliğa (% 62.15), 55 tanesi seyyib (% 31.07), 8 tanesi çocuk, yani sagire veya sabiyedir (% 4.52). Evlenen dul kadın sayısı oldukça yüksek bir oran olarak göze çarpmaktadır. Neredeyse her üç kadından biri ikinci veya üçüncü evliliğini yapmıştır⁷². Boşanmaların oldukça düşük oranda olduğu Türk

⁷¹ Osmanlı Devleti'nin resmî tatbikatında nikâh işlemi ancak yetkili kişilerce, meselâ şehir merkezlerinde mahkemece icra edilmekte ve nikâh işlemi şer'îye sicillerine kaydedilmekteydi. Kadıların tayin beratlarında nikâh kıymaya yetkili oldukları özellikle belirtilmekteydi. Ayrıca kanunnamelerde her nikâh akdi için alınacak ücret zikredilmekteydi ki, bu meblağ kadıların gelirleri arasında yer almaktaydı. Nitekim Tanzimat öncesinde kadılarca tahsil edilen nikâh resmi, zenginlerden 1 altın, fakirlerden 12 akçe, orta hallilerden ise bu iki miktar arasında bir şey idi. Ayrıca sipahiler de evlenenlerden "resm-i arus" adıyla belirli bir vergi alırlardı ki, miktarı Müslüman bakire için 60, dul için 30 akçe idi. Fakirlerden bu meblağın yarısı alınır. Halil Sahillioğlu, "Arûs Resmî", *DİA*, III, s.422-423. 1859 tarihli Şer'îye Mahkemeleri Nizamnamesi'ne göre mahkemeler, nikâh akidleri ile izinmelerden belirli bir harç almaktaydılar. Dilâver Cebeci, *Tanzimat ve Türk Ailesi*, İstanbul, 1993, s.121.

⁷² Bizim incelediğimiz tarihten yarım asır sonrasına ait verilerde dul kadın sayısının daha düşük oranda gerçekleştiğini görmekteyiz. 1897 yılında Trabzon vilayetinde gerçekleşen nikâhlarda bakire sayısı 17.965 (% 86.35), seyyib sayısı 2.839 (% 13.65)'dur. *İlk*

toplumunda⁷³ dul kadın sayısının bu derece fazla oluşunun, o devrin sağlık şartlarının yetersizliği yüzünden, yüksek oranda ölümlerin meydana gelişi ile ilgili olduğu muhakkaktır. Üstelik yer yer genç yaşta dul kaldıkları halde kendilerini çocuklarına adayarak evlenmeyen kadınların varlığı veya mahkemelere intikal etmeyen evlilikler düşünüldüğünde kocasını kaybeden kadın sayısının oldukça yüksek oranlara çıktığı akla gelmektedir. Öte yandan benzer şekilde kadınlar arasında da muhtemelen buna yakın oranlarda ölümler mevcuttu⁷⁴. Dolayısıyla elimizde bir sayı bulunmasa da, karısı öldüğü için ikinci veya daha fazla evliliği yapan erkeklerin de önemli oranlara ulaştığını tahmin etmek mümkündür.

Akçaabâd mahkemesinde kıyılan nikâhlara göre 173 kadından 165'i (% 95.38) yetişkin, 8'i (% 4.62) küçük çocuk, yani ortalama olarak 12 yaşın altındaki çocuklardı. Bu 8 kız çocuğu ile nikâhlanan erkek çocukların ise 5'i sagir veya sabidir. Beşik kertmesi geleneğinin bir yansıması olarak küçük yaştaki çocukların nikâhları aile içinde kıyılmaktan öte kadı huzurunda tescillenerek gelecekteki muhtemelen ihtilaflar bertaraf edilmek istenmiştir⁷⁵. Bunların düğünleri ise bilahare taraflar bülüğa erdikten ve aileler anlaştıktan sonra, çoğunlukla 16-17 yaşlarında gerçekleştirilmekteydi.

Evlenen çiftlerin bizzat nikâh kıyılması işlemi hazır bulunması mümkün olduğu halde 177 nikâhtan beşinde kadın, on üçünde erkek bizzat mahkemede hazır bulunmuşken, diğerlerinin baba, amca, büyük kardeş veya bir komşunun vekilliği ile temsil edildiğini görmekteyiz. Mahkemede bizzat hazır bulunan on üç erkekten dokuzunun dul kadınla evlenmiş olması, bu erkeklerin muhtemelen

İstatistik Yıllığı, s.39. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde sağlık şartlarının gittikçe daha iyiye gidişinin bunda ne derece etkisi olduğu düşünülebilir.

73 Meselâ 1897 istatistiklerine göre Trabzon vilayetinde toplam 761 boşanma meydana gelmiştir ki, bu vilayet nüfusunun % 0.65'ine isabet etmektedir. Aynı tarihte kıyılan nikâh sayısı ise 20.804'tür. *İlk İstatistik Yıllığı*, s.39.

74 Yine 1897'de Trabzon vilayetinde 16.165 erkek, 10.469 kadın Müslüman hayatını kaybetmiştir. *İlk İstatistik Yıllığı*, s.36.

75 Saydam, "Trabzon'da 'Gayri Resmî Nikâh'ın doğurduğu Problemler ve Boşanma Davaları", *OA*, XX (2000), s.353'te beşik kertmesi türünden küçük yaştakilerin nikâhlarının yetkililer huzurunda kıyılmadığı ifade edilmiş ise de, müteakip araştırmalarda daha geniş zaman dilimine ait şer'îye sicilleri incelendiğinde "sagir, sagire, sâbi, sâbiye" olanların da nikâhlarının mahkeme huzurunda kıyılabilirdiği görülmüştür. Geniş bilgi için bkz. Saydam, "19. Yüzyılda Ailelerin Erken Yaşta Çocuk Evlendirme Geleneği: Beşikte Nikâh, Oyun Çağında Düğün", *Tarih ve Toplum*, 206 (Şubat 2001) s.31-38.

belirli bir yaşın üzerinde oldukları, eşlerinin vefat etmiş olabileceği yahut da ikinci defa evlendikleri akla gelmektedir. Bizzat nikâhta bulunan beş kadından dördü dul, biri bakire idi. Bu veriler gençlerin biraz daha utangaç oldukları ihtimalini düşündüğümüzde, o devrin şartlarına uygun olmalıdır.

İncelediğimiz tarihler arasında Akçaabâd mahkemesine intikal eden sadece iki boşanma kaydı bulunmaktadır. Her iki boşanma isteği de erkekten gelmiştir. Birincisinde aslen Pulathâne'li olup Samsun'da oturmakta olan Cerrah oğlu Memiş, 11 Recep 1249 tarihinde eşi Fatma binti İsmail'i talâk-ı selâse ile boşadığını Golonos mahallesinden Rüstem oğlu Ömer bin Mehmed ve Geliyalı oğlu Ömer bin Mehmed'in şahitlikleriyle Fatma'nın huzurunda ifade etmiştir. Fatma da boşanmayı kabul ettiği gibi Memiş'ten alacağı olan mehr-i müeccelden ve iddet nafakasından feragat etmiştir. Kayıt tarihinin 19 Şevval olmasına bakılırsa erkeğin kadını boşaması daha önce gayr-i resmî olarak gerçekleştirilmiş ve bilahare mahkemeye durum intikal ettirilmiştir⁷⁶.

İkinci boşanma kaydı farklı bir özelliğe dayanmaktadır. Akçaabâd kazası Kalanima köyünden Emir oğlu Ali Beşe marabaşı demekle maruf olan Karaca oğlu Mehmed bin Halil karısı Ayşe binti Abdullah'ın arasında geçimsizlik bulunmamaktadır. Kocanın mahkemedeki beyanına göre, kadın hırsızlık yapmakta, birkaç defa tövbe ve yemin ettiği halde bu huyunu terk etmediğinden talâk-ı selâse ile boşamıştır⁷⁷.

Akçaabâd'da aile büyüklüğünün Osmanlı toplumunda yaygın olarak bilinen ölçülere hemen hemen uyduğu görülmektedir. Mirasçısı belli 21 erkeğe ait tereke kaydından anlaşıldığına göre bunlardan 1 erkek 4 eşli, 1 erkek 3 eşli, 2 tanesi de 2'şer eşli olup diğerleri tek eşlidir. Bu ailelerin toplam 68 çocuğu bulunmaktadır. Bu durumda aile başına çocuk sayısı 3.2'dir. Birden fazla yapılan evliliklerin çocuk veya erkek çocuk isteğinden kaynaklandığı açıkça görülmektedir. İki eşli bir şahsın tek çocuğunun mevcut olması, muhtemelen ikinci evliliğin çocuk isteğiyle yapıldığını göstermektedir. Üç eşli ailenin bir kızı bulunmakta ve bunun da annesi üçüncü eştir. Anlaşıldığı kadarıyla çocuk isteğiyle ikinci ve üçüncü evlilik gerçekleştirilmiş ve üçüncü evlilikten bir kız çocuğu dünyaya gelmiştir. Dört eşli olan bir şahsın üç kızı bir oğlu bulunmaktadır ki, buradaki fazla evliliğin de çocuk, özellikle erkek çocuk sahibi

⁷⁶ TŞS, 1953, s.11/b.

⁷⁷ TŞS, 1953, s.39/a.

olmak düşüncesiyle gerçekleştirildiği söylenebilir. İki evli olan bir başka ailede ise sekiz kız üç erkek çocuk bulunmaktadır. Yine burada erkek çocuk isteğinden kaynaklanan çok evlilik hadisesi ile karşı karşıya olduğumuz ortaya çıkmaktadır. Hangi sebeple olursa olsun toplam 21 tereke kaydından 4 tanesinde birden fazla evlilik gerçekleşmiştir ki, yaklaşık % 20'lik bir oran söz konusudur. Ancak az sayıda veri bulunduğundan bu konuda kesin hüküm vermemiz doğru olmayacaktır.

Ailelerin çocuklarına genelde İslâmî isimler verdikleri görülmektedir. Genelde Ahmed, Mehmed, İbrahim, İsmail, Osman, Süleyman, Yakup, Hasan, Hüseyin, Ömer, Yusuf, Ali, Tahir gibi peygamberlere ve sahabeye ait isimler erkek çocuklarına verilmiştir. İlginçtir ki, Trabzonlulara atfedilen Temel ismine nadiren rastlanmaktadır. Kadın isimleri olarak yine din büyüklerine ait isimleri çoğunlukta olmakla birlikte Türkçe adlara da yer verilmiştir: Zeynep, Havva, Esmâ, Rukiye, Ümmü Gülsüm, Fatma, Emine, Ayşe, Hatice, Hafize, Saliha, Mahbube gibi. Türkçe olarak Kadın, Gülsüm, Güllü, Gülfem gibi isimler tercih edilmiştir. İlginç olarak sadece bir kadın adıyla karşılaştık ki, kız çocuğuna Miniş Hoca adı verilmiştir. Ailenin diğer kızlarının isimleri Havva, Rukiye, Kadın iken her nedense en küçük kıza Miniş Hoca adı verilmiştir⁷⁸.

Kişiler anılırken baba adının yanı sıra yer yer lakap ve unvanlar kullanılmıştır. Bu lakap ve unvanlar çoğunlukla meslek, resmî görev, bedenî özellikler ve memleket adlarından oluşmaktadır. Meselâ Sandıkçioğlu, Kazgancıoğlu, Yazıcıoğlu, Değirmencioğlu, Aşçıoğlu, Kalaycıoğlu, Lermizâde, Başkarakullukçuoğlu, Subaşı, Sipahizâde, Serdarzâde, Odabaşıoğlu, Mollaoğlu, Hacıoğlu, Malkoçoğlu, Kırkincizâde, Kalkanoğlu, Alemdar, Vakodalıoğlu, Kırımlıoğlu, Deli Hasanoğlu, Sağıroğlu, Çolakoğlu, Topaloğlu gibi. Genelde köle asıllılar veya ihtida edenler için baba adının Abdullah olarak kullanılması geleneğini dikkate aldığımızda Akçaabâd'daki nikâh kayıtlarında baba adı Abdullah olan bir tek aileye rastlanmaktadır. Bunun da normal bir İslâmî isim olarak kullanılma ihtimali büyüktür. Ancak mülk satışlarıyla ilgili bir kayıta satılan emlakten birinin sınırı olarak "Köle Abdullah mülkü" gösterilmektedir. Bu da aslen köle olan bazı kimselerin Akçaabâd'da yaşamakta olduğuna delildir, fakat isimlerden böylelerinin nadir olduğu hükmüne varmaktayız⁷⁹.

⁷⁸ TŞS, 1953, s.23/a.

⁷⁹ TŞS, 1953, s.24/a.

Kadınların sosyal hayata katılarak mahkemelerde kendileriyle ilgili davalara bizzat müdahil ve hatta kocalarına vasi olduklarını görmekteyiz. Buna dair bir kaydın özetini vermekle yetineceğiz: Pulathâne Dürbide mahallesinden Abdülhalim Beşe mahkemeye müracaat ederek felç geçirmiş olduğunu, evinin işlerini yürütmekten aciz kaldığını beyan ederek bizzat mahkemede bulunan eşi Zeynep binti Çırakoğlu Bekir'i kendisine vekil ve vasi tayini gerektiğinden emanet ve istikameti bilinen eşini "gerek kendi akçemden gerekse bana rücu şartıyla kendi malından akçe sarf etmeye vekil ve bütün işlerime vasiye nasp eyledim" demiştir. Bunu Zeynep de kabul ettiğinden sicile yazılmıştır⁸⁰.

Akçaabâd'daki mülkiyet alım satımında, genel olarak peşin para tercih olunmaktaydı. Mülk satışlarında çoğu zaman akrabalar ve komşular tercih olunurken, mirasla intikal eden mülklerde varislerden birinin, diğerinin hissesini satın alması genelde rastlanan bir durumdur. Kayıtlar incelendiğinde dinî gruplar arasında birbirlerine "mülk satmamak" gibi bir taassubun olmadığı ortaya çıkmaktadır. Zimmîlerin mahkemelere müracaat ile mülk alım satımı yapabildiklerini, bir Müslümanın malını zimmî erkeğe veya kadına sattığını, komşuları olan Müslümanlardan buna yönelik herhangi bir itiraz gelmediğini, Müslümanla zimmî komşusu arasında borç-alacak ilişkilerinin mevcut olduğunu ve aralarında mülk takası yapabildiklerini görmekteyiz. Mahkemeye intikal eden mülk alım-satımlarıyla veya ihtilaflarla ilgili bilgilerden Müslümanlarla zimmîlerin yer yer komşu olduklarını da görmekteyiz⁸¹.

Mülk alım satımında kadınların bizzat mahkemede hazır buldukları veya vekili vasıtasıyla temsil edildiklerine dair birkaç örnek verelim: Meselâ Golonos mahallesinden Rukiye binti Küçük Ali, aynı mahalleden Kalaycı oğlu Bekir bin İbrahim'e sahih emlaki olan ev ve araziye satıp bedelini tamamen almıştır. Bir başka kayıttta da Durbide mahallesinden Ayşe Hatun, kebire kızı Fatma binti Osman huzurunda, aynı mahallede bulunan bir taraftan İspir oğlu Molla Ahmed, bir taraftan Kara Mehmedoğlu mülkleriyle sınırlı, üçüncü tarafı kaş ve dördüncü tarafı yol olan mülkünden bir oda, bir kenef ile meyve veren ve vermeyen ağaçların bulunduğu yarım kot arpa ekilebilen bağçesini kızı Fatma'ya sahib-i arz marifetiyle 100 kuruşa temlik edip bedelini teslim almıştır. Bu davada kadınların her ikisi de mahkemede hazır bulunmuşlardır. Yine Dürbide

80 TŞS, 1953, s.23/b.

81 TŞS, 1953, s.22/a, b, 24/b, 25/a.

mahallesinden Hamaloğlu Mehmed Reis'in zevcesi Fatma Hatun vekili olan Ömer Ağa bin Hasan vasıtasıyla, mahkemede bizzat hazır bulunan kebire kızları Havva, Rukiye ve Miniş Hoca huzurunda, bu mahallede bulunan mülkünü adı geçen kızlarına satıp bedelini teslim almıştır. Mahkemede anne vekille temsil edilirken üç kız kardeş bizzat hazır olmuşlardır. Bir alım-satımda ise Müslüman kadın zimmî erkeklere mülk satmaktadır. Komşuları olan Türklerin ise bu ticarete itiraz etmedikleri görülmektedir. Trabzon sakinlerinden olan Mehmed Yazıcı kerimesi Havva adlı kadın, Pulathâne çarşısında bulunan ve bir tarafı Ali Reis oğlu Kâmil, bir tarafı mezar-ı şerif, iki tarafı yol olan bir dükkan ile bitişiğindeki tahtani mahzenini Golonos mahallesinden İrmikçi oğlu Yana ve Keşiş oğlu Yor adlı zimmilere 1200 kuruşa satıp meblağı teslim almıştır⁸².

Sadece Müslüman kadınlar değil, zimmî kadınlar da mahkemeye müracaat edip alacak-verecek, mülk alım-satım ve miras işlerinde haklarını korumaktaydılar. Bunu vekille yapabildikleri gibi bizzat da gerçekleştirebilmekteydiler. Nitekim Golonos'tan Eva binti Filibo adlı kadın kendisine asaleten ve hemşire oğlunun sagire kızı Meryem'e de vasiye olarak mahkemede bulunmuş ve bir başka Hıristiyan'a mülklerini satmıştır⁸³. Bir kayıтта da Molla Mehmed bin Hacı Mustafa, alacağına karşılık olmak üzere Salanık(?) adlı zimmîden aldığı mülkün 2/7 hissesini, Golonos mahallesinden Çafola(?) binti Adyerin adlı zimmî kadına diğer mirasçılarının izniyle satmıştır. Burada da kadının bizzat mahkemede bulunduğunu görmekteyiz⁸⁴.

Müslümanlarla zimmîler arasındaki ihtilaflarda önemli olan zimmîlerin mahkemeye müracaat edip etmediği değil, haklarını alıp almadığıdır. Buna dair iki misâl vereceğiz.

Birinci misâlde, Akçaabat kazası Haçka köyünden Kahraman oğlu Mustafa ve Tosun oğlu Mustafa kendilerine asaleten ve köy halkına vekaleten, Trabzon vali kethüdası ile Haçka köyü tımarı sahibi Hürşit Ağa b. Şatırzâde Mehmed Ağa ile ulema-yı beldede hazır bulunduğu halde, kapu konağında toplanan meclis-i şer' de Müla köyü ahalisinden Uzunoglu Avak ve Sarıoğlu İrakil adlı

⁸² TŞS, 1953, s.22/a, 22/b, 23/a, 25/b. Daha eski yıllarda da Trabzon'da kadınların mahkemelere müracaatları benzer ölçülerde gerçekleşmekteydi. Meselâ bkz. Cevdet Kırpık, "1830 Numaralı Şer' iye Siciline Göre (1643-1644) Trabzon Toplumunda Kadın", *Trabzon Tarihi Sempozyumu*, Trabzon, 1999, s.267-286.

⁸³ TŞS, 1953, s.24/b.

⁸⁴ TŞS, 1953, s.22/b. Başka misâller için de bkz. TŞS, 1974, 38/b, 39/a.

zimmîlerden davacı olmuşlardır. Davacıların iddiasına göre; Gazara adlı yaylak eskiden beri müstakilen Haçka köyüne ait iken, adı geçen kişiler hayvanlarını, kendilerinin rızalarıyla otlatmakta, otundan ve suyundan faydalanmaktaydılar. Fakat birkaç sene önce "Bu yaylakta bizim dahi alakamız vardır" diyerek müdahaleye başladılar. O zaman mesele dava konusu olmuş, fakat sahib-i arz mevcut olmadığından çözüme kavuşturulamamıştır. Şimdi davanın görülüp adı geçen zimmîlerin yaylaktan el çekmelerini talep etmişlerdir. Durum davalılara sorulduğunda; "Gerçi adı geçen yaylak Haçka köyünün yaylağı idi, lakin 200 seneden beri Haçka köyü ecdadımıza tasarruf haklarını verdiğiinden ol-vechile tasarruf ederiz ve hatta bundan 4-5 sene önce Trabzon'da mesele görüşülüp yedimize hüccet dahi verildi" diye hücceti ibraz etmişlerdir. Belgeyi inceleyen mahkeme şer'i hükümlere mutabık olmadığına karar vererek köy ahalisinden delil istedi. Bunun üzerine muhtelif köylerden çok sayıda Müslüman şahit "Mezbûr yaylak Haçka köyünün yaylağı olduğuna ve halen bu köyün tasarrufunda olup Mûla köyünün olmadığına" ittifakla şahitlik ettiler. Neticede davacılar haklı bulunarak söz konusu yaylağın Haçka köyüne ait olduğuna dair hüccet köy halkına verildi⁸⁵.

İkinci misâlde ise Firankoli köyünden Liye oğlu Yane adlı zimmî, Kırımli oğlu Osman b. Ahmed'den davacı olmuştur. İddiasına göre Osman adlı şahıs kırk seneden beri kimsenin itirazı olmadan tasarruf ettiği çayırı üzerinde hak iddia etmektedir. Durum Osman'a sorulduğunda, o ise "Bahsedilen çayır benim mezarlık vakfımdır" diye cevap vermiştir. Yane'ye iddiasını ispatlaması bildirilince Emir Osman oğlu Osman ve Zelihan oğlu Mustafa adlı Müslümanların şahitlikleriyle çayırın kendisine ait olduğunu ispatlayarak davayı kazanmıştır⁸⁶. Şüphesiz burada zimmî birinin şer'îye mahkemesinde dava kazanmasından çok daha önemli olan husus, Müslüman komşularının şahitliğiyle bunu sağlamış olmasıdır.

Hıristiyanların İslâm mahkemelerini kullanırken, normalde kendi cemaatleri içinde halledilebilecek konularda da kadıya başvurmaları dikkat çekicidir. Meselâ şer'î mahkeme tarafından miras taksimini talep edenler bulunmaktaydı. Bunlar kendi mezheplerine göre değil de, İslâm miras hukukunun esasları

⁸⁵ Hüccet, Selh-i Zilkade 1240 tarihli ve Trabzon Kadısı Ömer Efendi tarafından imzalanmış olup hüccet gereğince hareket edilmesine dair Gurre Zilhicce 1240 tarihli buyruldu çıkmıştır. *TŞS*, 1953, s.24/b.

⁸⁶ *TŞS*, 1974, 28/a.

çerçevesinde mal bölüşümünü talep etmişler ve buna riayet edilerek erkek çocuğa 2, kız çocuğuna 1 hisse verilmiştir⁸⁷.

Hıristiyan-Müslüman ilişkilerinde en önemli problemlerden birinin ihtida olayları olduğu bilinmektedir⁸⁸. Elimizde bulunan Akçaabâd mahkemesine ait sicillerde bir adet ihtida kaydı bulunmaktadır. Burada Müslüman olan şahıs da Akçaabâd'lı olmayıp Ordu'ya bağlı Bayramlı kazasının Bucak Kışla nahiyesinden bir Ermeni'dir⁸⁹. Muhtemelen yaşadığı bölgedeki mahkemeye müracaat etmemesinin sebebi toplumsal tepkiden çekinmesi olarak düşünülebilir.

Akçaabâd'da gündelik hayatı kısıtlayan önemli hususiyetlerin başında mürur tezkeresi alınması ve bir yerden bir yere giderken, devletin sıkı denetlemesine tâbi oluş vardı. Ülke genelinde olduğu gibi, Akçaabâd'da da mahallî yetkililerin buna dikkat etmeleri vilayet merkezinden ve İstanbul'dan gelen fermanlarda dile getirilmekteydi. Fakat defalarca yollanan fermanlara rağmen bu konuda işlerin gereği gibi yürütülemediği anlaşılmaktadır. Aynı konuda çok sayıda fermanın yollanması bunu göstermektedir⁹⁰. Öte yandan bir yere gitmek için izin alanların aynı zamanda mahkeme huzurunda bir kefil göstermeleri şart idi⁹¹.

87 TŞS, 1953, s.22/a. Hıristiyanların bu çeşit davranışları nadir rastlanan hadiselerden değildi. Nitekim Meselâ Bulgaristan'da, eski Bulgarcada âdet manasına olan obıçay kelimesinin halk arasında tamamıyla unutulup yerine âdet kelimesinin kaim olduğunu söylemek kâfidir. Bulgar köylülerinin, erkek ve kadın arasında miras eşitliği esasına göre hükmeden kilise mahkemelerine gitmeyerek, kadına daha az hak veren şer'î mahkemelere müracaat etmeleri, devletin adli siyasetinin ve İslâm hukukunun Bulgarlar üzerindeki tesirini gösteren delillerden biridir. Fuat Köprülü, "Fıkıh", İA, III, s.617.

88 Geniş bilgi için bkz. Osman Çetin, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, Ankara, 1994.

89 TŞS, 1974, s.1/a. Genelde Trabzon'da ihtida hadiselerinin pek yoğun yaşanmadığı gözlenmektedir. 1794-1844 yılları arasındaki yarım asırlık dönemde Trabzon mahkemesine müracaat ederek din değiştirdiklerini beyan edenlerin sayısı 51 olup yılda ortalama bir kişinin ihtida ettiği görülmektedir. TŞS, 1945-1968. Trabzon'da 1486-1583 tarihleri arasındaki yüz yıllık dönemde ihtida eden kişi sayısı 8'i erkek, 2'si kadın olmak üzere toplam 10 kişidir. M. Hanefi Bostan, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Trabzon Şehrinde Nüfus ve İskân Hareketleri", *Trabzon Tarihi Sempozyumu*, Trabzon, 1999, s.177. Kenan İnan, "Trabzon'da İhtida Olayları (1648-1656)", *Trabzon Tarihi Sempozyumu*, s.245-252'de benzer sonuçlara ulaşmaktadır.

90 TŞS, 1953, s.2/a, 15/a, 44/b, 54/b fermanın devamı cilt hatası yüzünden 7/a'dadır.

91 Şaban 1242 başında Kırım tarafına gitmek üzere tezkere verilenlerin kefilleri sicile kaydedilmişti. Meselâ Golonos mahallesinden Kaplanoğlu Yor veledi Haralanbo, Yane oğlu Yor kefâletiyile Kırım cânibine ruhsat verilmiştir. 7 Ramazan 1242. TŞS, 1953,

Muhtelif kayıtlardan Akçaabâd'da bulunan esnaf ve zanaatkârın küçük sermayeye sahip olan, bakkal, fırıncı, terzi, berber, kahveci, mumcu, kasap, kalaycı, debbağ, ayakkabı imalatçısı olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber liman kasabası olması sebebiyle denizle ilgili işlerle meşgul olan kişilerin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca doğrudan İstanbul'la irtibatlı olarak ticaretle uğraşan tüccarların da mevcudiyetini görmekteyiz. Esnafın kendi içerisinde bir teşkilâtı olduğu ve meslek kollarına göre birer yönetici tarafından idare edildiği söylenebilir. Elimizde buna dair bir misâl bulunmaktadır. Buna göre kalafat ustabaşısı olan Ali ölüp de yeri boş ve hizmeti âtil kaldığından Pulathâne limanına demirleyen gemilerin tamir ve kalafatları yerine getirilemediği gibi kalafatçılar arasında tartışma eksik olmamaktadır. Bundan dolayı bir grup kalafat ustası kendi aralarında İshakoğlu Ahmed bin Ömer Beşe'yi ustabaşı seçmişler, bunun için gereken belgenin kendisine verilmesi için mahkemeye müracaat etmişlerdi. Sicildeki kayıttan Ahmed Beşe'nin gerçekten dürüst bir kimse ve her yönüyle ustabaşılığa lâyık olduğu ifade edilerek kendisinin Pulathâne limanı kalafat ustabaşılığına tayin olunduğu yazılıdır⁹².

Akçaabâd'da esnaflık yapanların sayısını tespit edebileceğimiz bir kayda ulaşamadık, fakat kazanın bir kısım harcamaları için esnaftan borç alınması dolayısıyla mahkeme sicillerine intikal eden bilgiye göre Mart 1820'de esnaflık yapanların önemli bir kısmı şu şekilde gösterilebilir: Golonos mahallesi: Terzi Karakullukçu, Fındıkçioğlu Osman, Ali Yazıcıoğlu Mustafa Yazıcı, Tatoşoğlu, Kürt Alioğlu, Emir Alioğlu, Kalaycıoğlu ile Bedros, Yakimoğlu Yor; Dürbide mahallesi: Ali Halife, Hançeroğlu, Halim, Avalı(?), Kel Süleyman, Hallaç Osman, Emir Mehmed, Dede Mehmed, Mustafa Çavuş, Bekir Yazıcı, Kâmil, Derviş Ahmed, Dal Mahmud, Berber İsmail; Nefs-i Pulathâne müslümanları: Topsakaloğlu, Hacı Mehmedoğlu, Deli Ahmedoğlu, Çolakoğlu Hasan, İpekçi Mustafa, Naturoğlu, Piyalioğlu, Manzıoğlu İsmail, Çaluk Mahmud; Nefs-i

s.1/a. Bazı kayıtlarda ilgili kişinin tavsiri de yapılmaktaydı. Meselâ: "Akçaabâd kazasına tâbi Pulathâne mahallâtından Golonos mahallesinden orta boylu kumral bıyıklı kırk dört yaşında olan İlye veledi Yor zimmî ve oğlu 13 yaşında olan Sava veledi İlye zimmîyân hallâç tüccarından olup Asitâne'de dükkânı olmağla ticaret için gidüb gelmeğe kethüdaları Simyo veledi Panayut çorbacılar, İstodi veledi Pavli ve Agop kefâletleriyle, Asitâne'ye mürûrlarına izin şud. 7 Zilkade 1249." s.55/b. Kefâlet usûlünün uygulanmasına dair özet bilgi için bkz. Saydam, "Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefâlet Usûlü", *Tarih ve Toplum*, 164 (Ağustos 1997) s.4-12.

92 TŞS, 1953, s.22/b.

Pulathâne Rum taifesi: Kiprancıoğlu, Marzuvanoğlu Andon ve ortağı Andriya, Haçık Yor Keçecioğlu, Şiřmanođlu⁹³. Verilen borç miktarlarına baktığımızda Müslümanların verdikleri meblağların düşük olmasına karşılık Rumların yüksek meblağ verebilmeleri dikkat çekicidir. Bu da servet bakımından, kesin yargıya varmak güç olsa da, zimmîlerin daha güçlü olduğu intibamı uyandırmaktadır.

Sonuç olarak Tanzimat'ın uygulanmasından önce, bir kaza olarak Akçaabâd'ın en önemli problemleri; bir takım ağaların resmî güç haline gelerek belirli bir devlet otoritesi ve disiplinine bağlı olmadan köyleri yönetmesi, vergilerin keyfiliğe çok açık şekilde tarh ve tevzi edilmesi, halkın hiç hazır olmadığı anlarda mühimmat nakli, asker sevki gibi sebeplerle ilave para vermek zorunda kalması, kalelerin muhafazası için önemli bir silah eğitimi olmayan gençlerin askere alınması ve bunun çok sağlıklı kurallara bağlı olmayışı, gayri resmî nikâh uygulamalarının sıkıntı doğurması ve nihayet küçük yaştaki çocukların nikâhlanmaları şeklinde sıralanabilir. Trabzon'da Tanzimat uygulanmaya başladığı sırada Akçaabâd'a bunun yansıması ilk olarak kaza yöneticisi tayini, verginin daha makul bir usûle kavuşturulması ve askerliğin düzene sokulması ile kendisini gösterdi. Şüphesiz yerleşmiş geleneklerin bir çırpıda değiştirilmesi güçtü. Nitekim Tanzimatçıların getirmek istedikleri düzen de ancak uzun yıllar sonra sonuçlarını vermeye başlayabildi.

⁹³ TŞS, 1953, s.27/a.